

Pētījums par akcīzes nodokli tabakas izstrādājumiem

Informatīvo ziņojumu sagatavoja: I.Kodoliņa-Miglāne, I.Tiesnieks (Finanšu ministrijas Nodokļu analīzes departaments). Ziņojuma sagatavošanu vadīja I.Tiesnieks (Finanšu ministrijas Nodokļu analīzes departaments).

Informatīvā ziņojuma sagatavošanā līdzdarbojās un komentārus sniedza: G.Pužule (Finanšu ministrijas Netiešo nodokļu departaments), kā arī Valsts ieņēmumu dienesta Akcīzes preču pārvaldes eksperti.

Saturs

Ievads.....	3
1. Vispārējs ieskats par akcīzes nodokli.....	4
2. Tabakas izstrādājumu definīcijas.....	5
3. Tabakas izstrādājumu ietekme uz cilvēku veselību, smēķēšanu ierobežojošie pasākumi un to ietekme uz ikdienas smēķētāju skaitu	7
4. Nodokļa mērķi un piemērojamās nodokļa sistēmas.....	10
5. Nodokļa likmes.....	11
5.1. Harmonizācija ar Eiropas Savienības prasībām.....	11
5.2. Latvijā spēkā esošās nodokļa likmes	13
5.3. Salīdzinājums ar Eiropas Savienības dalībvalstīm.....	15
6. Nodokļa ieņēmumi un patēriņš.....	18
7. Nodokļa ietekme uz cigarešu mazumtirdzniecības cenu un patērētāju pirktspēju.....	21
8. Nelegālā tirdzniecība.....	26
Secinājumi	33
Priekšlikumi turpmākajai rīcībai.....	35

Ievads

Pētījuma par akcīzes nodokli tabakas izstrādājumiem (turpmāk tekstā – pētījums) mērķis ir efektīvi pārvaldīt akcīzes nodokļa politiku attiecībā uz tabakas izstrādājumiem un veicināt tās attīstības stratēģisko redzējumu. Pētījumā minētie secinājumi un priekšlikumi var tikt izmantoti turpmākās akcīzes nodokļa politikas veidošanā un lēmumu pieņemšanā.

Pētījuma uzdevums ir noskaidrot, kāda ir bijusi akcīzes nodokļa politika attiecībā uz tabakas izstrādājumiem no 2001.gada līdz šim brīdim. Pētījuma ietvaros tiek salīdzināti sākotnēji iecerētie mērķi ar politikas rezultātiem šobrīd. Apskatot tendences 2001.-2011.gados, tiks analizēti šādi jautājumi:

- 1) Kāda ir smēķēšanas ietekme uz cilvēku veselību? Kādi smēķēšanu ierobežojošie pasākumi ir ieviesti Latvijā? Vai smēķēšanas izplatība ir samazinājusies?
- 2) Kāda ir akcīzes nodokļa politikas tabakas izstrādājumiem ietekme uz valsts budžetu? Vai augstākas akcīzes nodokļa likmes tabakas izstrādājumiem nodrošina lielākus ieņēmumus valsts budžetā?
- 3) Vai akcīzes nodokļa politika tabakas izstrādājumiem ir adekvāta iedzīvotāju maksātspējai?
- 4) Kā šīs politikas ietvaros tiek nodrošināta nodokļu administrēšana? Vai uzstādītie mērķi ir adekvāti nodokļu politikas administrēšanas iespējām? Vai nelegālā tirdzniecība tiek kontrolēta?

1. Vispārējs ieskats par akcīzes nodokli

Akcīzes nodoklis ir patēriņa nodoklis, ko piemēro noteiktām patēriņa preču grupām, kuras ir saražotas vai tiek ievestas valstī.

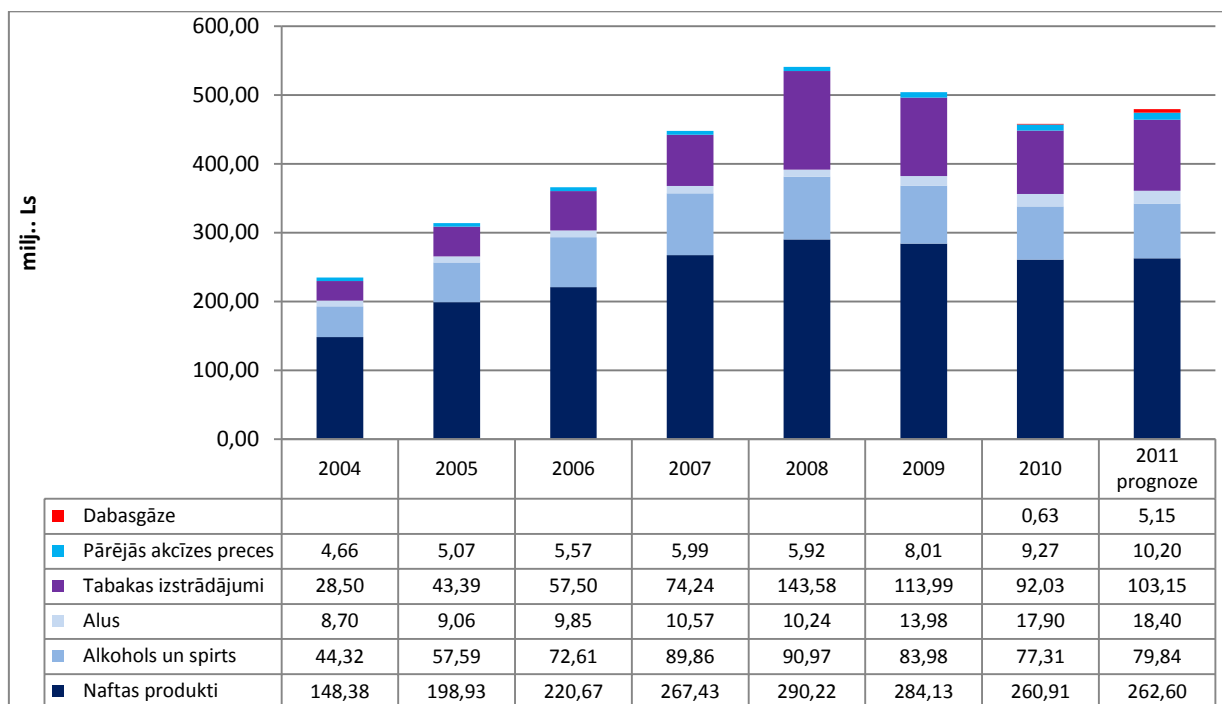
Akcīzes nodoklis ir netiešais nodoklis, jo parasti ražotājs vai pārdevējs akcīzes nodokļa palielinājumu kompensē ar cenas celšanu, t.i. pieliekot akcīzes nodokli cenai.

Latvijā akcīzes **nodokļa objekti** ir:

- alkoholiskie dzērieni;
- tabakas izstrādājumi;
- naftas produkti;
- dabasgāze (nodokli ievieša 01.07.2010., bet tā piemērošanu no 01.09.2010. līdz 30.06.2011. atlika);
- bezalkoholiskie dzērieni un kafija.

Tā kā akcīzes nodoklis, kā patēriņa nodoklis Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) kopējā tirgū var būtiski ietekmēt konkurences apstākļus starp dalībvalstīm, tad ES ļoti strikti tiek reglamentēti nosacījumi akcīzes nodokļa piemērošanai trim preču grupām: naftas produktiem, alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem.

Akcīzes nodoklis ir nozīmīgs valsts pamatbudžeta ieņēmumu avots, kas 2010.gadā sastādīja 13% no visiem kopbudžeta nodokļa ieņēmumiem un 3,6% no IKP. Akcīzes nodokļa ieņēmumi sadalījumā par ar akcīzes nodokli apliekamo preču veidiem redzami 1.attēlā.

1.att. Akcīzes nodokļa ieņēmumi par ar akcīzes nodokli apliekamo preču veidiem, milj. LVL

2009.gadā realizētais akcīzes nodokļa likmju palielinājums gandrīz visām akcīzes precēm, kā arī kopējā ekonomiskās situācijas pasliktināšanās ietekmēja preču realizācijas apjomu straujo kritumu, salīdzinot ar 2008.gada rādītājiem, kā rezultātā akcīzes nodokļa ieņēmumi samazinājās. Daļēji akcīzes preču realizācijas kritums ir izskaidrojams ar nelegālo akcīzes preču īpatsvara palielināšanos tirgū. Vislielākais samazinājums skāra tieši akcīzes nodokļa ieņēmumus par tabakas izstrādājumiem.

2. Tabakas izstrādājumu definīcijas

Tabakas izstrādājumi likuma „Par akcīzes nodokli” izpratnē ir cigaretes, cigāri, cigarillas un smēķējamā tabaka.

Par **cigaretēm** uzskatāmi šādi tabakas izstrādājumi:

- tabakas rullīši, kurus var smēķēt tādus, kādi tie ir, un kuri nav cigāri vai cigarillas;
- tabakas rullīši, kas bez rūpnieciskas apstrādes ievietoti cigarešu papīra čaulītēs;
- tabakas rullīši, kas bez rūpnieciskas apstrādes ietīti cigarešu papīrā.

Par **cigāriem un cigarillām** uzskatāmi šādi tabakas izstrādājumi (ja tos var smēķēt vienīgi tādus, kādi tie ir):

- tabakas rullīši ar dabīgas tabakas ārējo aptinumu;
- tabakas rullīši ar sasmalcinātu jauktas tabakas pildījumu un ar tādu atjaunotas tabakas ārējo aptinumu parastā cigāru krāsā, kurš pilnībā aptver izstrādājumu un attiecīgos gadījumos arī tā filtru (bet ne iemuti, ja izstrādājumam tāds ir), ja izstrādājuma svars, neieskaitot filtru vai iemuti, nav mazāks par 2,3 gramiem un nav lielāks par 10 gramiem un izstrādājuma apkārtmērs vismaz tā trešdaļas garumā nav mazāks par 34 milimetriem;

Par **smēķējamo tabaku** uzskatāma:

- sagriezta vai citādi sasmalcināta tabaka, kura satīta vai sapresēta gabalos un kuru var smēķēt bez turpmākas rūpnieciskas apstrādes;
- tabakas atlikumi, kuri nav minēti šā pantā otrajā un trešajā daļā un kurus var smēķēt. Par tabakas atlikumiem uzskatāmi tabakas lapu atlikumi un blakusprodukti, kas iegūti, apstrādājot tabaku un ražojot tabakas izstrādājumus.

Par **smalki sagrieztu tabaku cigarešu uzīšanai** uzskatāma smēķējamā tabaka, kurā vismaz 25% no svara ir sagrieztas vai citādi sasmalcinātas tabakas lapas vai tabakas aizstājēju daļiņas, kas ir šaurākas par 1,5 milimetriem.¹

Latvijā populāri kļūst alternatīvie smēķēšanas veidi, tādi kā ūdenspīpe un elektroniskās cigaretes.

Kopumā ūdenspīpi pēdējā gada laikā smēķējuši 20,4% respondentu. Analizējot pa vecuma grupām, jaunākajā vecuma grupā 50,4% vīriešu un 41,9% sieviešu pēdējā gada laikā bija smēķējuši ūdenspīpi. Savukārt 12,0% vīriešu un 2,9% sieviešu jaunākajā (15-24) vecuma grupā atzīst, ka mēģinājuši šņaucamo vai zelējamo tabaku.²

Pēdējā laika jaunums ir elektroniskā cigarete (2010.gadā 3,1% vīriešu un 1,1% sieviešu atzīst, ka smēķējuši elektroniskās cigaretes). Tas ir viens no „Ķīnas brīnumiem”, ko 2003.gadā radīja Ķīnā, lai ķīniešus atradinātu no kaitīgās tabakas kūpināšanas un viņiem piedāvātu alternatīvu, kas, iespējams, samazinātu viņu mirstību un izdevumus veselības aprūpei. Tika uzskatīts, ka elektroniskā cigarete ir ievērojami veselīga un atstāj mazāku iespaidu uz veselību.

¹ LR likums „Par akcīzes nodokli”, „Ziņotājs” Nr.23, 2003.gada 14.novembris (likums pieņemts 2003.gada 30.oktobrī, stājas spēkā 2004.gada 1.maijā, ar grozījumiem)

² Pudule I., Villeruša A., Grīnberga D. u.c, *Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums 2010.*, Veselības ekonomikas centrs, Rīga, 2011.gads

Kā vēsta interneta portāls „Bez tabakas”, **elektroniskā cigarete ir elektroniskā ierīce, kas darbojas uz tvaika ģeneratora principa, kurai nav degošu elementu. Šajā ierīcē tiek izmantotas vismodernākās mikroelektronikas tehnoloģijas, kuras pamatā ir dabūt aukstu tvaiku un tā satur attīrītu nikotīnu, kas ir iegūts no tabakas. Kārtridža šķidrums satur nikotīnu un aromātvielas, kas atgādina tabakas garšu. Iztvaicēšanas laikā rodas tvaiks, kas nesatur tabaku, un tiek iegūta tāda pati sajūta, kā smēķējot tabakas izstrādājumus, kaut arī nav nekāda degšanas procesa. Tā ir alternatīva parastajai tabakas izstrādājumam (tādu kā cigaretes, cigāri, pīpes) smēķēšanai. Ierīce darbojas, izmantojot baterijas enerģiju.**

Tomēr pētījumi par elektroniskās cigaretes ietekmi uz veselību nav veikti. Līdz šim ir bijis tikai viens pētījums par elektronisko cigarešu ietekmi un tās iedarbība tiek vērtēta gan pozitīvi, gan krasi negatīvi. Pētījums ir noticis Jaunzēlandes universitātē un tajā piedalījās vien 48 pacienti. *Pasaules Veselības organizācija (turpmāk tekstā – PVO)* tikai 2011.gada beigās sola pabeigt pētījumu par elektroniskajām cigaretēm.

Jau 2010.gada janvārī Veselības ministrija nolēma, ka valdībai būtu jāizvērtē elektroniskās cigaretes kaitīgums un jāreglamentē tās lietošana. Tomēr pagaidām nav neviena normatīvā akta, kas regulētu, kas tas ir par priekšmetu – elektroniskā cigarete, un vai tas ir kaitīgs cilvēku veselībai.

Pēdējos pāris gados Latvijā, tāpat kā visur Eiropā, kur stājušies spēkā drastiskie pretsmēķēšanas noteikumi, elektroniskās cigaretes ir ieguvušas lielu popularitāti. Aizvien vairāk Rīgas kafejnīcu un restorānu atļauj smēķēt jeb elgarēt elektroniskās cigaretes. To drīzumā plāno atļaut arī „Arēnā Rīga”. Vienīgā vieta Latvijā, kur smēķēt elektroniskās cigaretes ir aizliegts, ir Rīgas tirdzniecības centrs „Alfa”, kur par to liecina speciālas uzlīmes.

Latvijā elektroniskās cigaretes populāras kļuvušas arī nepilngadīgo vidū. Vairāki skolotāji atzīst, ka tagad skolēni starpbrīžos vairs neskrien aiz stūra uzvilkt klasisko dūmu, bet gan uzsmēķēt elektronisko cigareti. Tā kā tā nesmird, tad ne vecāki, ne skolotāji neuzzina, ka bērni ir kļuvuši atkarīgi no nikotīna.

Eiropas Komisija šobrīd spriež par grozījumiem Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvā 2001/37/EC, lai tajā līdz ar tradicionālā dūma aizliegšanu ierobežotu arī bezdūmu cigarešu, ūdenspīpju un augu cigarešu lietošanu.

Pa to laiku elektronisko cigarešu ražotāji ne tikai aktīvi stāsta par elgarēšanas priekšrocībām, bet arī reklāmas kampaņās netieši iesaista šovbiznesa pārstāvjus. Lielu sabiedrības uzmanību pagājušajā vasarā izpelnījās Krievijas estrādes primadonna Alla Pugačova, kura Jūrmalā savu kaitīgo ieradumu – smēķēt cigareti – aizstāja ar elgarēšanu. Tikmēr citur pasaulē uzmanību izpelnījās Holivudas zvaigzne Džonijs Deps, kurš savā jaunajā filmā „Tūrists” uzkrītoši smēķēja elektronisko cigareti. No ārzemju skatuves zvaigznēm neatpaliek arī pašmāju aktieri. Piemēram, Latvijas Nacionālais teātris internetā izplatījis ziņu: „Rūpēs par tiem, kas nespēj paciest cigarešu dūmus mākslā, dažās izrādēs aktieri, upurēdami personisko labsajūtu baudkāri kūpina elektroniskās cigaretes.”³

³ Barkāns E., *Kaislības ap elektroniskajām cigaretēm.*, Nacionālais ziņu portāls „Kas jauns”, 2011.gada 6.marts

3. Tabakas izstrādājumu ietekme uz cilvēku veselību, smēķēšanu ierobežojošie pasākumi un to ietekme uz ikdienas smēķētāju skaitu

Smēķēšanas dēļ pasaulē mirst vairāk cilvēku nekā no AIDS, alkoholisma, ceļu satiksmes negadījumiem, narkotikām, ugunsgrēkiem, slepkavībām un pašnāvībām kopā.⁴

Saskaņā ar PVO datiem katru gadu no tabakas lietošanas mirst 5 miljoni cilvēku. Tabaka ir viena no visvairāk pasaulē lietotajām atkarību izraisošajām vielām, un tās lietošana ir lielākais, taču novēršamais nāves cēlonis pasaulē.

Smēķēšana izraisa daudzas slimības un ir nāves cēlonis 87% plaušu vēža, 82% hroniskas obstruktīvas plaušu slimības (HOPS), 21% koronāras sirds slimības un 18% insulta gadījumu. Atzīts, ka aptuveni puse hronisko smēķētāju nomirst priekšlaicīgi no smēķēšanas izraisītām slimībām, turklāt daudzi jau pusmūžā. Katra izsmēķētā cigarete saīsina mūžu vidēji par 6 - 7 minūtēm.⁵ Smēķēšana ilgtermiņā ietekmē arī gremošanas un reproduktīvo sistēmu, un atstāj negatīvu ietekmi uz mutis un zobu veselību un plaušu funkcionālām spējām.⁵

Kā rāda epidemioloģisku pētījumu dati, arī Latvijas iedzīvotāju vidū smēķēšana ir ļoti izplatīta parādība. Latvijā tabakas lietošanas sekas ir cēlonis vismaz 4380 priekšlaicīgām nāvēm katru gadu (kas ir aptuveni 14% no kopējā mirušo skaita) jeb vismaz 12 cilvēki dienā Latvijā mirst no slimībām, kas ir saistītas ar tabakas lietošanu.⁶ Latvijā slimību sloga īpatsvars alkohola un tabakas lietošanas seku dēļ, kas izteikts % no visu slimību sloga, ir 27,4%, Igaunijā 27,3%, Lietuvā 26,4%, bet tādās valstīs kā Norvēģija tas ir 16,0%, Somijā 14,6%, bet Zviedrijā 12,2%. Alkohols visās Baltijas valstīs ir galvenais slimību sloga riska faktors, bet tabaka ir trešais svarīgākais.⁷ Latvijā 35-45 gadīgu vīriešu mirstība no slimībām, kas saistītas ar smēķēšanu, ir augstākā ES.⁸

Saskaņā ar Eiropas Komisijas socioloģisko pētījumu centra „Eurobarometer” 2009.gada oktobrī veiktās aptaujas datiem, Latvijā smēķē 36% iedzīvotāju, kas ir ceturtais lielākais rādītājs ES. Vidēji smēķētāji mūsu valstī izpīpē vairāk nekā puspaciņu jeb 13,1 cigaretes dienā. Latvijā ir arī lielākais smēķējošo iedzīvotāju skaits starp Baltijas valstīm. Igaunijā smēķēšanā atzīstas 32% iedzīvotāju, bet Lietuvā - 30%. Salīdzinot ar 2006.gada aptaujas datiem, Latvijā smēķējošo iedzīvotāju skaits nav mainījies. Vislielākais smēķējošo īpatsvars Eiropā ir Grieķijā, kur 42% iedzīvotāju apstiprina, ka smēķē. Tāpat attiecīgi 39% un 38% iedzīvotāju smēķē Bulgārijā un Ungārijā. Vismazāk smēķētāju ir Zviedrijā un Somijā - 16% un 21%.

Pateicoties plašajiem normatīvajos aktos noteiktajiem smēķēšanas ierobežojumiem sabiedriskās vietās, ir novērojamas pozitīvas tendences smēķēšanas izplatībā Latvijā. Turklāt Latvija ir viena no dažām PVO Eiropas reģiona valstīm, kurā ar normatīvajiem aktiem ir noteikta brīdinājumu un krāsainu fotoattēlu izvietošana uz tabakas izstrādājumu iepakojuma un tabakas izstrādājumu reklāmas aizliegums televīzijā, radio un sabiedriskās vietās (skat.1.tab).

⁴ *Smēķēšanas izplatība un sekas*, Narkoloģijas centrs, 1999.gada pārskats

⁵ Gobiņa I., Pudule I., Grīnberga D. u.c., *Smēķēšanas un alkohola lietošanas izplatība skolas vecuma bērniem Latvijā 1991.-2006.*, v/a „Sabiedrības veselības aģentūra”, Rīga, 2008.gads

⁶ *Tabakas uzraudzības valsts programma 2006.-2010.gadam*, LR Veselības ministrija, apstiprināta ar Ministru kabineta 2005.gada 28.decembra rīkojumu Nr.852

⁷ Caunītis J., TAKLŅK prezidents., *Tabakas un alkohola kontroles Latvijas nacionālās koalīcijas aktivitātes*, 2010.gada 31.marts

⁸ Zatonskis V., Mančuka M., Sulkovska U. un projekta „HEM” (Monitoring Health Evolution - veselības attīstības monitoringa) komanda, *Novērst atšķirības starp Eiropas Savienības iedzīvotājiem.*, 2008.gads

Smēķēšanu ierobežojošie pasākumi

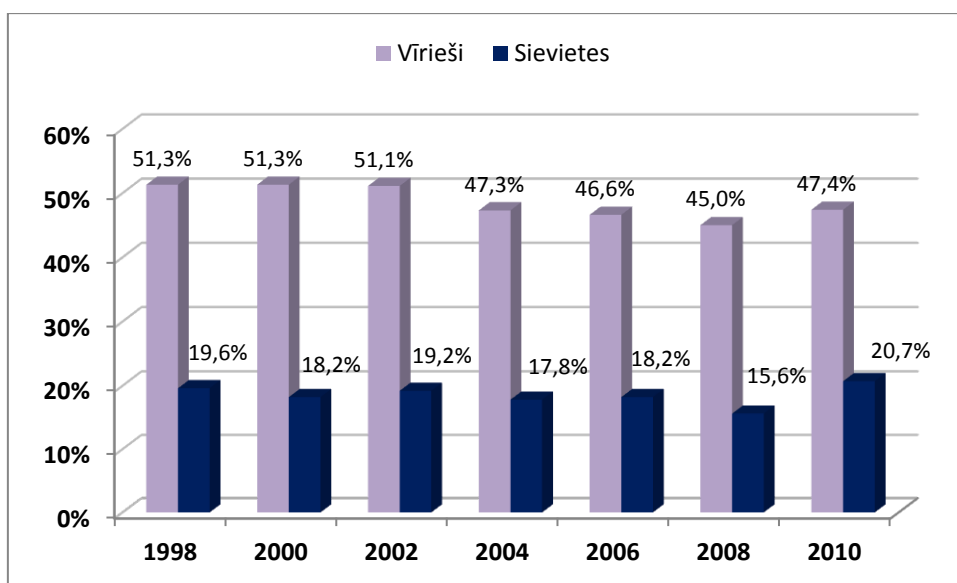
Gads	Grozījumi likumā „Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu” (likums spēkā no 10.11.1999.)
1999	Aizliegts realizēt tabakas izstrādājumus orālai lietošanai (no 10.11.1999.)
2001	Aizliegts realizēt cigaretes, kurās tabakas darvas daudzums pārsniedz 15 miligramus (līdz tam 18) (no 01.01.2001.)
2003	Aizliegts realizēt cigaretes, kurās tabakas darvas daudzums pārsniedz 12 miligramus (līdz tam 15) (no 01.01.2003.)
2004	Tabakas izstrādājumus aizliegts pārdot teritorijās, kurām piešķirts tirgus statuss (no 01.02.2004.)
	Aizliegts ražot, realizēt un izlaist brīvam apgrozījumam cigaretes, kurās tabakas darvas daudzums pārsniedz 10 miligramus (līdz tam 12) (no 01.05.2004.)
	Latvijā realizējamo tabakas izstrādājumu iepakojuma vienību speciālie brīdinājumi nomainīti ar jauniem, "draudīgākiem" uzrakstiem "Smēķētāji mirst jauni", "Smēķēšana izraisa artēriju nosprostošanos un rada sirdslēkmes un insultu", "Smēķēšana izraisa neārstējamu plaušu vēzi" u.tml. (no 01.05.2004.)
2005	Pilnīgs smēķēšanas aizliegums izglītības un audzināšanas iestādēs, izņemot augstskolas, kurās atļauts smēķēt telpās, kas speciāli ierādītas smēķēšanai (no 29.03.2005.)
	Pilnīgs smēķēšanas aizliegums sabiedriskā transporta līdzekļu pieturvietu nojumēs (no 29.03.2005.)
	Pilnīgs smēķēšanas aizliegums daudzdzīvokļu dzīvojamo māju kāpņu telpās (no 29.03.2005.)
	Pilnīgs smēķēšanas aizliegums taksometros (no 29.03.2005.)
	Daļējs smēķēšanas aizliegums ārstniecības iestādēs, sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijās (no 29.03.2005.)
	Daļējs smēķēšanas aizliegums sporta un citu publisku pasākumu laikā stadionos un citās norobežotās teritorijās (no 29.03.2005.)
	Daļējs smēķēšanas aizliegums kazino un spēļu zālēs (no 29.03.2005.)
	Komersantiem, kuru pamatdarbība ir tabakas izstrādājumu ražošana vai tirdzniecība, aizliegts sponsorēt radio raidījumus un programmas; kā arī pasākumus vai darbības, kurās ir iesaistītas vairākas ES dalībvalstis vai kuras norisinās vairākās ES dalībvalstīs, vai kurām ir pārrobežu ietekme (no 31.07.2005.)
Aizliegts reklamēt tabakas izstrādājumus un to lietošanu presē un citos drukātajos izdevumos, izņemot izdevumus, kas paredzēti komersantiem, kuri nodarbojas ar tabakas izstrādājumu tirdzniecību, kā arī izdevumos, kas izdoti un drukāti valstīs, kuras nav ES dalībvalstis, un kas nav paredzēti ES tirgum (no 31.07.2005.)	
2006	Aizliegts smēķēt tuvāk par 10 metriem no ieejām ēkās vai būvēs, kur izvietotas valsts vai pašvaldību iestādes un kapitālsabiedrības, kurās vairāk nekā 50% kapitāla daļu (akciju) pieder valstij vai pašvaldībai (no 01.01.2006.)
	Aizliegts reklamēt tabakas izstrādājumus un to lietošanu kinoteātros (no 01.01.2006.)
2008	Pilnīgs smēķēšanas aizliegums bērnu atpūtas un rotaļu laukumos (no 06.05.2008)
	Daļējs smēķēšanas aizliegums parkos, skvēros un peldvietās (no 06.05.2008)
	Pilnīgs smēķēšanas aizliegums kafejnīcās, restorānos un citās sabiedriskās ēdināšanas vietās, izņemot vasaras (āra) kafejnīcas (no 06.05.2008.)
	Daļējs smēķēšanas aizliegums ieslodzījumu vietās (no 06.05.2008.)
2009	Pilnīgs smēķēšanas aizliegums izglītības un audzināšanas iestādēs (no 01.07.2009.)
	Pilnīgs smēķēšanas aizliegums publiskās ēkās, būvēs un telpās (kinoteātru, koncertu un sporta zālēs, deju zālēs u.c.) (no 01.07.2009.)
2010	Tabakas izstrādājumu iepakojuma vienības jāpapildina ar krāsainiem fotoattēliem vai citām ilustrācijām (kombinētais brīdinājums) (no 01.03.2010.)
	Ierobežojumi realizācijai, reklāmai un lietošanai attiecināti arī uz augu smēķēšanas produktiem (augiem vai augu vielām, kas ir paredzēti smēķēšanai un nesatur tabaku) (no 07.04.2010.)

Neskatoties uz plašajiem smēķēšanas ierobežošanas pasākumiem, smēķēšana Latvijā joprojām ir izplatīts veselībai kaitīgs paradums. Kopumā katru dienu smēķē 33,7% respondentu (47,4% vīriešu un 20,7% sievietes) (skat. 2.att.).

Visaugstākais ikdienas smēķētāju īpatsvars vīriešiem ir vecuma grupā no 35 līdz 44 gadiem, bet sievietēm – vecuma grupā no 25 līdz 34 gadiem.

Ikdienas smēķēšana būtiski atšķiras pēc respondentu izglītības līmeņa. Gan vīriešiem, gan sievietēm viszemākais ikdienas smēķējošo īpatsvars ir grupā ar augstāko izglītību (35,0% un 14,5%), bet augstākais – ar vispārējo vidējo izglītību (56,2% un 28,3%). Smēķēšanas izplatība visaugstākā ir abu dzimumu krievu tautības respondentiem.

Vairāk kā puse (53,3%) ikdienas smēķētāju dienā izsmēķē no 1 līdz 14 cigaretēm (42,7% vīriešu un 76,4% sievietes). Mazāks ikdienā izsmēķēto cigarešu kopskaits ir raksturīgāks gados jauniem respondentiem un respondentiem ar augstāko izglītību. Respondenti ar zemāku izglītības līmeni biežāk norāda, ka dienā izsmēķē 15 un vairāk cigarešu nekā respondenti ar augstāku izglītības līmeni, attiecīgi 48,2% ar pamatzglītību, un 36,9% ar augstāko izglītību.⁹

2.att. Ikdienā smēķējošo vīriešu un sieviešu īpatsvars, % no kopējā vīriešu un sieviešu skaita¹⁰

Jāatzīmē, ka tabakas izstrādājumu lietošana ir aktuāla arī jauniešu vidū. Saskaņā ar pētījuma datiem, kopumā 43% skolēnu (46,8% zēnu un 38,8% meiteņu) vecumā no 13 līdz 15 gadiem pašreiz lieto tabakas izstrādājumus, turklāt 18,2% šīs vecuma grupas skolēnu ir ikdienas smēķētāji. Salīdzinot ar 2002.gada pētījuma datiem, vairāk nekā par 5% pieaugusi smēķēšana zēnu un meiteņu vidū.¹¹ Normatīvais akts¹² nosaka, ka tabakas izstrādājumus ir aizliegts pārdot personām, kuras ir jaunākas par 18 gadiem, kā arī to tirdzniecība ir aizliegta mācību iestādēs un, uzstādot cigarešu automātus, kas būtu viegli pieejami bērniem un

⁹ Pudule I., Villeruša A., Grīnberga D. u.c, *Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums 2010.*, Veselības ekonomikas centrs, Rīga, 2011.gads.

¹⁰ Pudule I., Villeruša A., Grīnberga D. u.c, *Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums 2010.*, Veselības ekonomikas centrs, Rīga, 2011.gads.

¹¹ Pudule I., Velika B., Tilgale N. u.c., *Starptautiskais jauniešu smēķēšanas pētījums 2007.gada aptauja Latvijā.*, v/a „Sabiedrības veselības aģentūra”, 2007.gads

¹² LR likums „Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu” „Ziņotājs” Nr.3, 1997.gada 7.janvāris (likums pieņemts 1996.gada 18.decembrī, stājas spēkā 1997.gada 21.janvārī, ar grozījumiem)

pusaudžiem. Savukārt pētījuma dati liecina, ka lielākā daļa smēķējošo skolēnu (46,7%) cigaretes iegādājas veikalos un kioskos, un no tiem 56,2% atzīst, ka pēdējā mēneša laikā neviens nav atteicis viņiem tās pārdot viņu vecuma dēļ.¹³

4. Nodokļa mērķi un piemērojamās nodokļa sistēmas

Primārais **mērķis** tabakas izstrādājumu aplikšanai ar nodokļiem ir sabiedrības veselības aizsardzība, lai samazinātu tabakas izstrādājumu patēriņu, it īpaši jauniešu vidū. Protams, nozīmīgs ir arī fiskālais mērķis, lai nodrošinātu ieņēmumus valsts budžetā.

Tomēr valdībai ir jāpanāk līdzsvars starp vēlmi saglabāt nodokļu līmeni, lai nodrošinātu savas politikas īstenošanu, un tabakas izstrādājumu cenu, ko var atļauties pieaugušais smēķētājs. Šis līdzsvars ir atkarīgs no daudziem vietējiem faktoriem. Kā Starptautiskais Valūtas fonds ir paziņojis: „Galū galā, tabakas akcīzes nodokļa likmēm ir jāatspoguļo vietējo patērētāju pirktspēja, kaimiņvalstu likmes, un, galvenais, nodokļu iestāžu spēju un vēlmi panākt šo faktoru atbilstību.”¹⁴

Viens no galvenajiem faktoriem, lemjot par cigarešu akcīzes nodokļa likmēm, ir šo likmju celšanas potenciālā ietekme uz nelegālo tirdzniecību. Ir skaidrs, ka nelegālo tirdzniecību veicina daudzi faktori, tostarp arī pārmērīga preču un pakalpojumu aplikšana ar nodokli. Palielinot nodokļa likmes, valdībai ir jāspēj nodrošināt, ka nelegālā cigarešu tirdzniecība tiek kontrolēta. Pieredze rāda, ka pakāpenisks nodokļu pieaugums kopā ar efektīviem pasākumiem, lai cīnītos ar nelegālo tirdzniecību, ir optimālais veids, kā valdība var nodrošināt gan valsts ieņēmumus, gan veselības aizsardzības mērķus, vienlaikus samazinot risku stimulēt un veicināt nelegālo tirgu.

Valdībai ir ne tikai jāapsver optimālais nodokļa līmenis, bet svarīgāk ir pieņemt pareizo nodokļu struktūru. Nepareiza nodokļu struktūra var veicināt pieprasījumu pēc cigaretēm vai citiem tabakas izstrādājumiem, kam ir mazāks akcīzes nodoklis. Tā piemēram, lai gan tabakas izstrādājumi, kas nav cigaretes, t.i. – cigāri, cigarillas, sasmalcinātā tabaka, tabaka, kas paredzēta cigarešu uztīšanai, pīpju tabaka u.tml. – arī tiek aplikti ar akcīzes nodokli, taču parasti šo tabakas izstrādājumu akcīzes nodoklis ir daudz zemāks nekā cigaretēm.

Dažādās valstīs tiek piemērotas atšķirīgas **akcīzes nodokļa sistēmas**. Dažās valstīs – tādās kā Austrālija, Dienvidāfrika, Norvēģija – tiek piemērots „*īpašais nodoklis*”, ko iekasē kā konkrētu naudas summu par 1 cigareti. Citās valstīs – kā Taizeme, Paragvaja, Venecuēla un Bosnija – tiek piemērots „*ad valorem*” *jeb procentuālais* nodoklis, ko aprēķina kā procentu no cigarešu mazumtirdzniecības cenas. Abas šīs sistēmas sauc par “vienpakāpes” sistēmām, jo nodoklis tiek piemērots vai nu kā konkrēta naudas summa par 1 cigareti, vai nu procentu veidā no cigarešu mazumtirdzniecības cenas.

Tomēr daudzās valstīs akcīzes nodokļa sistēma cigaretēm ir komplicētāka. Diezgan bieži ir sastopamas tā sauktās „daudzpakāpju” sistēmas, kur cigaretes tiek iedalītas kategorijās (piemēram, vadoties no mazumtirdzniecības cenas, cigarešu garuma, iepakojuma veida u.tml.) un katrai kategorijai tiek noteikta atšķirīga nodokļa likme.

¹³ Pudule I., Velika B., Tilgale N. u.c., *Starptautiskais jauniešu smēķēšanas pētījums 2007.gada aptauja Latvijā.*, v/a „Sabiedrības veselības aģentūra”, 2007.gads

¹⁴ *Curbing the Epidemic*, The World Bank. Appendix A, A view from the International Monetary Fund., 1999

Arī „jauktās” akcīzes nodokļa sistēmas ir plaši izplatītas. Tās kombinē gan īpašos, gan *ad valorem* nodokļus. Visām ES dalībvalstīm, apliekot ar akcīzes nodokli cigaretes, ir jāpiemēro jauktā nodokļu sistēma. Valstis, kas nav ES dalībvalstis, bet arī piemēro šādu jaukto nodokļu sistēmu, ir Šveice, Krievija, Ukraina un Meksika. Daudzās valstīs, kurās ir izplatītas jauktās akcīzes nodokļa sistēmas, tiek piemērots arī „*minimālais akcīzes nodoklis*”, kas garantē minimālos nodokļa ieņēmumus par katru cigarešu paciņu neatkarīgi no to mazumtirdzniecības cenas. Tādējādi tiek ierobežota arī lēto cigarešu tirdzniecība.¹⁵

5. Nodokļa likmes

5.1. Harmonizācija ar Eiropas Savienības prasībām

Nodokļu piemērošanu tabakas izstrādājumiem ES regulē jaunā kodificētā 21.06.2011. Padomes Direktīva 2011/64/ES *par tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm*, kas skaidrības un praktisku iemeslu dēļ apvieno vienā aktā vairakkārt grozītās: 19.10.1992. Padomes Direktīvu 92/79/EEK *par nodokļu saskaņošanu cigaretēm*, 19.10.1992. Padomes Direktīvu 92/80/EEK *par nodokļu saskaņošanu tabakas izstrādājumiem, kas nav cigaretes* un 27.11.1995. Padomes Direktīvu 95/59/EK *par nodokļiem, kas nav apgrozījuma nodokļi un kas ietekmē tabakas izstrādājumu patēriņu*.¹⁶

Direktīva paredz, ka ES ražotajām un no trešajām valstīm importētajām **cigaretēm** obligāti jāpiemēro:

- 1) īpašais akcīzes nodoklis, ko aprēķina vienai izstrādājuma vienībai;
- 2) *ad valorem* akcīzes nodoklis, ko aprēķina pēc lielākās cigarešu mazumtirdzniecības cenas.

Turklāt līdz 2013.gada 31.decembrim akcīzes nodokļa īpašais komponents cigaretēm nedrīkst būt mazāks par 5% un lielāks par 76,5% no kopējā nodokļu sloga¹⁷, bet no 2014.gada 1.janvāra – mazāks par 7,5% un lielāks par 76,5%.

Savukārt vispārējam akcīzes nodoklim (īpašā nodokļa un *ad valorem* nodokļa, neietverot pievienotās vērtības nodokli, summa) jābūt vismaz 57% no apgrozībā laisto cigarešu vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas¹⁸. Akcīzes nodoklis nedrīkst būt mazāks par EUR 64 par 1000 cigaretēm neatkarīgi no to vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas. Tomēr dalībvalstīm, kas piemēro akcīzes nodokli vismaz EUR 101 par 1000 cigaretēm, pamatojoties uz vidējo svērto mazumtirdzniecības cenu, nav jāpilda prasība par 57% minimumu. Reāli šo nosacījumu var piemērot valstis ar ļoti augstām cigarešu cenām.

No 2014.gada 1.janvāra vispārējam akcīzes nodoklim cigaretēm būs jābūt vismaz 60% apmērā no apgrozībā laisto cigarešu vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas, un akcīzes nodoklis nedrīkstēs būt mazāks par EUR 90 par 1000 cigaretēm neatkarīgi no to vidējās

¹⁵ *Tobacco regulations, Tobacco taxation*, Philip Morris International, 2010.gads

¹⁶ Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis Nr.L176/24, 2011. gada 5.jūlijs

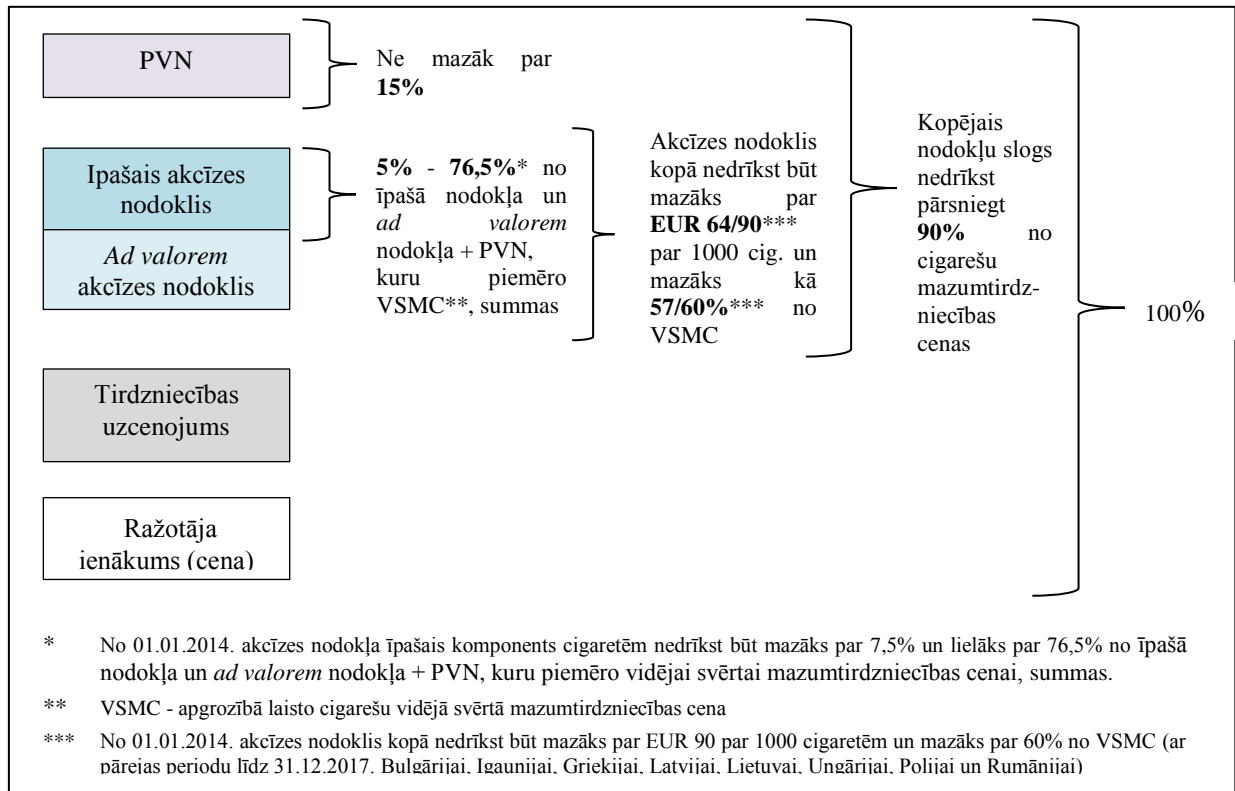
¹⁷ *Kopējo nodokļu slogu* veido:

- īpašais akcīzes nodoklis;
- *ad valorem* akcīzes nodoklis un pievienotās vērtības nodoklis, kuru piemēro vidējai svērtai mazumtirdzniecības cenai.

¹⁸ *Vidējo svērto mazumtirdzniecības cenu* (VSMC) aprēķina, atsaucoties uz visu apgrozībā esošo cigarešu kopvērtību, balstoties uz mazumtirdzniecības cenu ar visiem nodokļiem, kuru daļa ar visu apgrozībā laisto cigarešu skaitu.

svērtās mazumtirdzniecības cenas. Dalībvalstīm, kas piemēros akcīzes nodokli vismaz EUR 115 apjomā par 1000 cigaretēm, pamatojoties uz vidējo svērto mazumtirdzniecības cenu, nebūs jāpilda prasība par 60% minimumu. Lai izpildītu šīs prasības, Bulgārijai, Igaunijai, Grieķijai, Latvijai, Lietuvai, Ungārijai, Polijai un Rumānijai atļauts piemērot pārejas laiku līdz 2017.gada 31.decembrim

3.attēlā redzams, kādai jābūt cigarešu mazumtirdzniecības cenas struktūrai atbilstoši ES prasībām.

3.att. Cigarešu mazumtirdzniecības cenas struktūra atbilstoši ES prasībām

Attiecībā uz akcīzes nodokļa saskaņošanu **tabakas izstrādājumiem, kas nav cigaretes**, Direktīva nosaka, ka akcīzes nodokli var būt:

- 1) vai nu *ad valorem* nodoklis, ko aprēķina no katra produkta augstākās mazumtirdzniecības cenas, kuru brīvi nosaka ražotāji, kas veic uzņēmējdarbību ES, un importētāji no trešajām valstīm;
- 2) vai īpašs nodoklis, kas izteikts, kā summa par kilogramu vai cigāru un cigarillu gadījumā – pēc izvēles kā summa par attiecīgo vienību skaitu;
- 3) vai abu nodokļu apvienojums, apvienojot *ad valorem* sastāvdaļu un īpašo sastāvdaļu.

2.tabulā apkopotas ES prasības attiecībā uz nodokļa likmēm tabakas izstrādājumiem, kas nav cigaretes.

**Eiropas Padomes Direktīvu prasības attiecībā uz nodokļa
likmēm tabakas izstrādājumiem, kas nav cigaretes**

	Vispārējais akcīzes nodoklis (īpašais un/vai <i>ad valorem</i> nodoklis bez PVN)	
	vai % no mazumtirdzniecības cenas	vai EUR par 1000 vienībām vai 1 kg.
Cigāriem un cigarillām:		
No 01.01.2011.	-//-	> 12 EUR
Sasmalcinātai smēķējamai tabakai, kas paredzēta cigarešu tīšanai		
No 01.01.2011.	> 40%*	> 40 EUR
No 01.01.2013.	> 43%*	> 47 EUR
No 01.01.2015.	> 46%*	> 54 EUR
No 01.01.2018.	> 48%*	> 60 EUR
No 01.01.2020.	> 50%*	> 60 EUR
Citiem smēķējamās tabakas izstrādājumiem		
No 01.01.2011.	-//-	> 22 EUR

* % no vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas apgrozībā laistajai sasmalcinātajai tabakai, kas paredzēta cigarešu tīšanai

5.2. Latvijā spēkā esošās nodokļa likmes

Jau 1997.gadā Latvija uzsāka akcīzes nodokļu likumdošanas reformu un sāka iestrādāt attiecīgo ES direktīvu prasības par akcīzes nodokļa piemērošanu gan attiecībā uz preču grupām, uz kurām nodoklis attiecināms, gan attiecībā uz nodokļa likmēm, gan arī attiecībā uz nodokļa maksāšanas kārtību, ieviešot akcīzes preču noliktavu sistēmu un paredzot nodokļa atlikto maksāšanu, izmantojot nodokļa nodrošinājumu.

Attiecībā uz akcīzes nodokļa likmi cigaretēm tika veikti nepieciešamie juridiskie un cita rakstura priekšdarbi, lai varētu pāriet no fiksētās nodokļa likmes pie kombinētās likmes. Lai Valsts ieņēmumu dienests (turpmāk tekstā – VID) un nodokļu maksātāji varētu savlaicīgi sagatavoties reformai, bija paredzēts, ka kombinētā akcīzes nodokļa likmju sistēma tiks ieviesta līdz 2003.gada 1.janvārim, bet reāli to ieviesa 2003.gada 1.jūlijā. Latvija arī pieprasīja un saņēma pārejas periodu līdz 2009.gada 31.decembrim ES prasību pilnīgai ieviešanai.¹⁹

2006.gada nogalē tika pārskatīts likmes palielināšanas grafiks cigaretēm, paredzot straujāku likmes paaugstināšanu un ES minimālā nodokļa līmeņa sasniegšanu jau 2009.gada 1.janvārī.

2010.gada 16.februārī Eiropas Padome veica grozījumus ES Direktīvās attiecībā uz tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm. Šie grozījumi paredz vēl vairāk palielināt akcīzes nodokļa likmes cigaretēm un smalki sagrieztai smēķējamai tabakai, kas paredzēta cigarešu uztīšanai, līdz 2018.gada 1.janvārim. Lai nodrošinātu ES prasības attiecībā uz jauno minimālo nodokļa līmeni bez strauja akcīzes nodokļa lēciena, Latvijai nepieciešams laikus uzsākt akcīzes nodokļa cigaretēm paaugstināšanu, to darot pakāpeniski, ik pēc diviem gadiem, līdz tas sasniedz ES minimālo līmeni – EUR 90 par 1000 cigaretēm – 2018.gadā.

¹⁹ Latvijas Republikas sarunu pozīcija 10.sadaļa „Nodokļu politika”, LR Ārlietu ministrija, 2001.gads

Akcīzes nodokļa likmes par tabakas izstrādājumiem Latvijā gan no 2001.gada 1.janvāra spēkā esošās, gan no 2014.gada 1.janvāra plānotās ir apkopotas 3.tabulā.

3.tabula

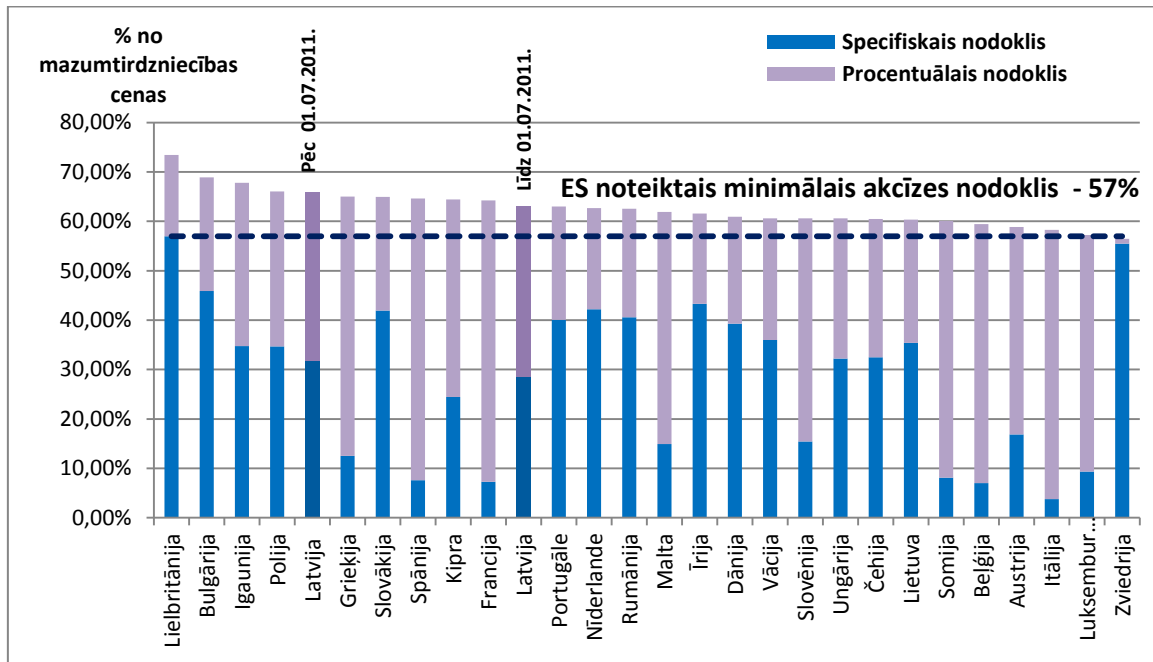
Akcīzes nodokļa likmju par tabakas izstrādājumiem izmaiņas Latvijā 2001.-2018.gadā

	Cigaretēs			Cigāri un cigarillas, LVL par 1000 gab.	Smēķējamā tabaka, LVL par 1000 g	
	Īpašais nodoklis, LVL par 1000 gab.		Ad valorem nodoklis, % no mazumtirdzniecības cenas		Smalki sagriezta	Cita tabaka
	ar filtru	bez filtra				
01.01.2001.	5,1	6,1	-	11,0	6,1	
01.01.2002.	5,1	6,1	-	11,0	6,1	
01.07.2002.	5,8	-/-		-/-	7,9	
01.01.2003.	5,8	6,1		11,0	12,2	9,7
01.07.2003.	5,8		1,8%	-/-	16,6	11,4
01.01.2004.	6,3		6,1%	11,0	16,6	11,4
01.05.2004.	-/-		-/-	-/-	19,0	13,0
01.07.2004.	-/-		-/-	-/-	21,0	-/-
01.01.2005.	6,9		10,5%	11,0	21,0	13,0
01.01.2006.	7,6		14,8%	11,0	21,0	14,0
01.01.2007.	8,4		19,2%	11,0	23,0	14,0
01.07.2007.	10,0		25,0%	-/-	-/-	-/-
01.01.2008.	17,8		32,2%	11,0	23,0	14,0
01.01.2009.	22,5		34,5%	11,0	23,0	14,0
01.02.2009.	-/-		-/-	-/-	23,0	
01.01.2010.	22,5		34,5%	11,0	23,0	
	bet ne mazāk kā LVL 48 par 1000 gab.					
01.01.2011.	22,5		34,5%	24,0	29,0	
	bet ne mazāk kā LVL 48 par 1000 gab.					
01.07.2011.	25,0		34,0%	26,0	34,0	
	bet ne mazāk kā LVL 52 par 1000 gab.					
01.01.2014.	28,0		33,5%	28,0	39,0	
	bet ne mazāk kā LVL 56 par 1000 gab.					
01.01.2016.	30,0		33,0%	30,0	39,0	
	bet ne mazāk kā LVL 60 par 1000 gab.					
01.01.2018.	32,0		33,0%	32,0	43,0	
	bet ne mazāk kā LVL 64 par 1000 gab.					

Kā var redzēt šajā tabulā, visvairāk akcīzes nodokļa likmju paaugstināšana ir skārusi cigaretēs, kuru akcīzes nodokļa likmes ir tikušas palielinātas gandrīz katru gadu (2007.gadā – pat divreiz). Tomēr jau no 2011.gada ir uzsākta būtiska akcīzes nodokļa likmju celšana arī cigāriem un cigarillām, kuru nodokļa likmes nebija mainītas kopš 2001.gada. Tas savukārt 2010.gadā ietekmēja izmaiņas cigarešu un cigarillu patēriņā, proti, tā kā līdz 2010.gada 31.decembrim cigarillu akcīzes nodokļa likme bija vairāk kā četras reizes zemāka nekā cigaretēm, 2010.gadā bija novērojams netipiski straujš patēriņam nodoto cigarillu apjoma pieaugums.

5.3. Salīdzinājums ar Eiropas Savienības dalībvalstīm

4.attēlā redzamas pašreiz spēkā esošās cigarešu akcīzes nodokļa likmes, kas izteiktas procentos no vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas, ES dalībvalstīs.

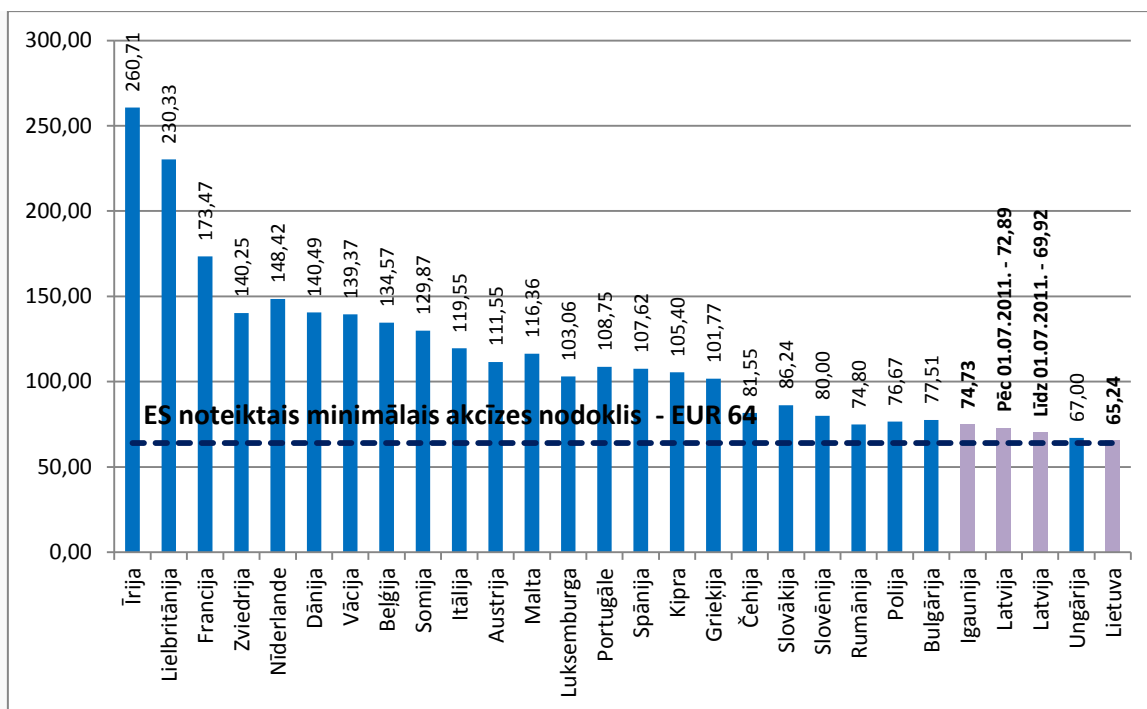

4.att. Cigarešu akcīzes nodokļa likmes ES dalībvalstīs²⁰

Kopumā redzams, ka akcīzes nodokļa likmes cigaretēm, kas izteiktas % no vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas, starp ES dalībvalstīm svārstās no maksimāli 73,47% – Lielbritānijā līdz 56,49% – Zviedrijā. Jāatzīmē, ka Zviedrijā cigarešu cenas un akcīzes nodokļa likmes cigaretēm (pārsniedz EUR 101 par 1000 cigaretēm) ir vienas no visaugstākajām starp ES dalībvalstīm, tāpēc Zviedrija var nepildīt nosacījumu par minimālo likmi 57% no vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas. Latvijā pašreiz akcīzes nodoklis cigaretēm sastāda 65,85% no vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas, Lietuvā – 60,39%, bet Igaunijā – 67,78%.

Savukārt 5.attēlā redzams, kāds ir maksājamais akcīzes nodoklis no cigarešu vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas EUR par 1000 cigaretēm ES dalībvalstīs uz 01.03.2011..

²⁰ Excise duty tables, Part III – Manufactured Tobacco, European Commission Directorate General, Taxation and Custom Union, Indirect Taxation and Tax administration, Environment and other indirect taxes, July 2011 (situācija uz 2011.gada 1.jūliju).

5.att. Akcīzes nodoklis no vidējās svērtās cigarešu mazumtirdzniecības cenas ES dalībvalstīs²¹

Kā redzams 5.attēlā, arī otro noteikumu, ka akcīzes nodoklim cigaretēm, ko aprēķina no vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas, jābūt vismaz EUR 64 par 1000 cigaretēm, pilda visas ES dalībvalstis. Akcīzes nodoklis cigaretēm svārstās no EUR 260,71 par 1000 cigaretēm – Īrijā līdz EUR 65,24 par 1000 cigaretēm – Lietuvā. Arī Latvijā akcīzes nodoklis cigaretēm ir salīdzinoši neliels EUR 72,89 par 1000 cigaretēm.

Sākot ar 2011.gadu, 24 no 27 ES dalībvalstīm piemēro minimālo akcīzes nodokli (nepiemēro tikai Īrijā, Lielbritānijā un Zviedrijā, jo šajās valstīs akcīzes nodoklis pārsniedz EUR 101 par 1000 cigaretēm). Arī Latvija un Igaunija no 2010.gada 1.janvāra ir ieviesušas minimālo akcīzes nodokli cigaretēm, bet Lietuva minimālo akcīzes nodokli ievieša no 2011.gada 1.janvāra. Valstis citās pasaules daļās ārpus ES, kas arī ir pieņēmušas minimālo akcīzes nodokli, ir Argentīna, Izraēla, Krievija, Šveice, Turcija un Ukraina.

4.tabulā redzamas pārējo tabakas izstrādājumu akcīzes nodokļa likmes ES dalībvalstīs uz 01.03.2011..

²¹ Excise duty tables, Part III – Manufactured Tobacco, European Commission Directorate General, Taxation and Custom Union, Indirect Taxation and Tax administration, Environment and other indirect taxes, July 2011 (situācija uz 2011.gada 1.jūliju).

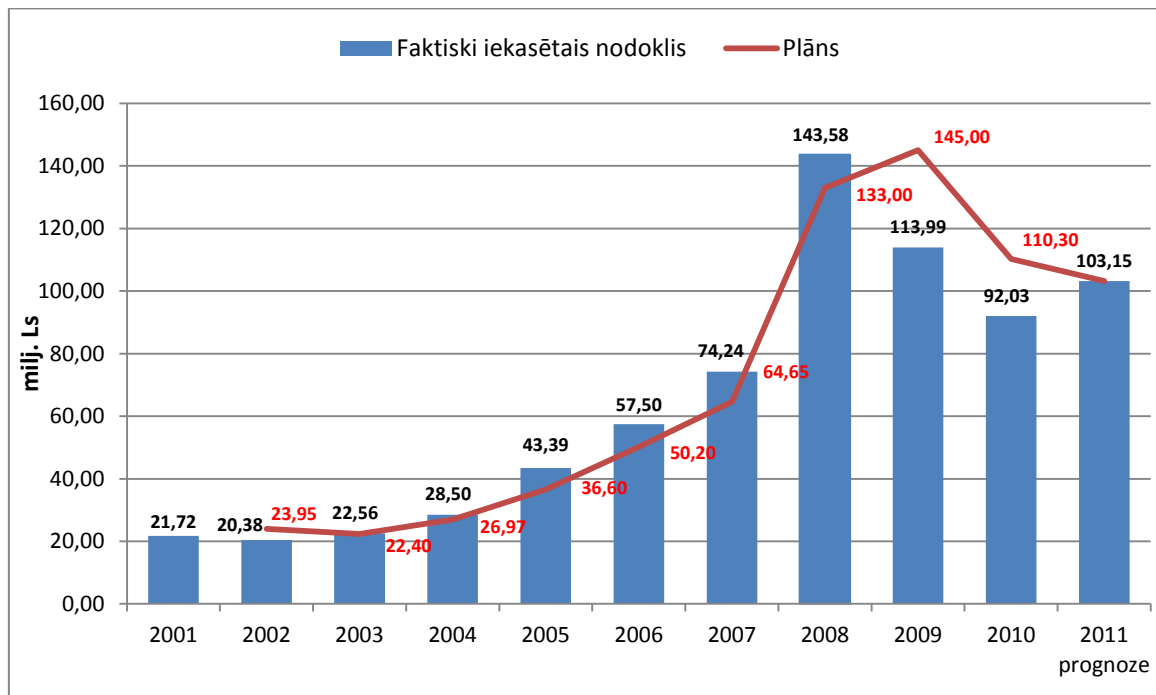
Akcīzes nodokļa likmes pārējiem tabakas izstrādājumiem ES dalībvalstīs uz 01.03.2011.²²

Valsts	Cigāriem un cigarillām		Smēķējamai tabakai smalki sagrieztai		Citai smēķējamai Tabakai	
	Īpašais nodoklis, EUR par 1000 gab.	Ad valorem nodoklis, % no mazumtirdz- niecības cenas	Īpašais nodoklis, EUR par 1 kg.	Ad valorem nodoklis, % no mazumtirdz- niecības cenas	Īpašais nodoklis, EUR par 1 kg.	Ad valorem nodoklis, % no mazumtirdz- niecības cenas
Austrija	-	13,00%	-	50,00%	-	34%
	(bet ne mazāk EUR 40 par 1000 gab.)		(bet ne mazāk EUR 47,5 par 1 kg.)			
Beļģija	-	10,00%	7,96	31,50%	7,96	31,50%
	(bet ne mazāk EUR 64,4 par 1000 gab.)		(bet ne mazāk EUR 43,13 par 1 kg.)		(bet ne mazāk EUR 43,13 par 1 kg.)	
Bulgārija	138,05	-	66,47	-	66,47	-
Čehija	47,09	-	54,87	-	54,87	-
Dānija	26,54	10,00%	87,56	-	80,85	-
Francija	-	27,57%	-	58,57%	-	52,42%
	(bet ne mazāk EUR 89 par 1000 gab.)		(bet ne mazāk EUR 105,00 par 1 kg.)		(bet ne mazāk EUR 60,00 par 1 kg.)	
Grieķija	-	34,00%	-	67,00%	-	67,00%
			(bet ne mazāk EUR 108,58 par 1 kg.)		(bet ne mazāk EUR 122,89 par 1 kg.)	
Igaunija	191,73	-	55,79	-	55,79	-
Īrija	261,07	-	220,30	-	181,12	-
Itālija	-	23,00%	-	56,00%	-	24,78%
			(bet ne mazāk EUR 76,30 par 1 kg.)			
Kipra	90,00	-	60,00	-	60,00	-
Latvija	33,84	-	40,89	-	40,89	-
Lielbritānija	197,93	-	142,27	-	87,02	-
Lietuva	23,17	-	40,26	-	40,26	-
Luksemburga	-	10,00%	5,60	31,50%	5,60	31,50%
	(bet ne mazāk EUR 15 par 1000 gab.)		(bet ne mazāk EUR 24,82 par 1 kg.)		(bet ne mazāk EUR 24,82 par 1 kg.)	
Malta	16,90	-	75,40	-	75,40	-
Nīderlande	-	5,00%	43,10	17,34%	43,10	17,34%
			(bet ne mazāk EUR 65,54 par 1 kg.)		(bet ne mazāk EUR 65,54 par 1 kg.)	
Polija	62,08	-	25,99	31,41%	25,99	31,41%
Portugāle	-	13,00%	-	60,00%	-	45,00%
Rumānija	64,00	-	81,00	-	81,00	-
Slovākija	72,86	-	66,96	-	66,96	-
Slovēnija	-	5,00%	40,00	-	25,00	-
Somija	-	25,00%	10,00	52,00%	8,50	48,00%
			(bet ne mazāk EUR 68,50 par 1 kg.)			
Spānija	-	15,80%	8,00	41,50%	-	28,40%
			(bet ne mazāk EUR 75,00 par 1 kg.)			
Ungārija	-	28,50%	-	52,00%	-	32,50%
			(bet ne mazāk EUR 28,70 par 1 kg.)		(bet ne mazāk EUR 28,70 par 1 kg.)	
Vācija	14,00	1,47%	34,06	18,57%	15,66	13,13%
			(bet ne mazāk EUR 53,28 par 1 kg.)		(bet ne mazāk EUR 22 par 1 kg.)	
Zviedrija	121,50	-	169,23	-	169,23	-

²² Excise duty tables, Part III – Manufactured Tobacco, European Commission Directorate General, Taxation and Custom Union, Indirect Taxation and Tax administration, Environment and other indirect taxes, July 2011 (situācija uz 2011.gada 1.jūliju)

6. Nodokļa ieņēmumi un patēriņš

Akcīzes nodokļa likmes rada tiešu un būtisku ietekmi uz nodokļa ieņēmumiem. Tā piemēram, 2008.-2010.gadā akcīzes nodokļa ieņēmumi par tabakas izstrādājumiem vidēji sastādīja 23% no kopējiem akcīzes nodokļa ieņēmumiem.

6.att. Akcīzes nodokļa par tabakas izstrādājumiem faktiskie ieņēmumi un plāns, milj. LVL

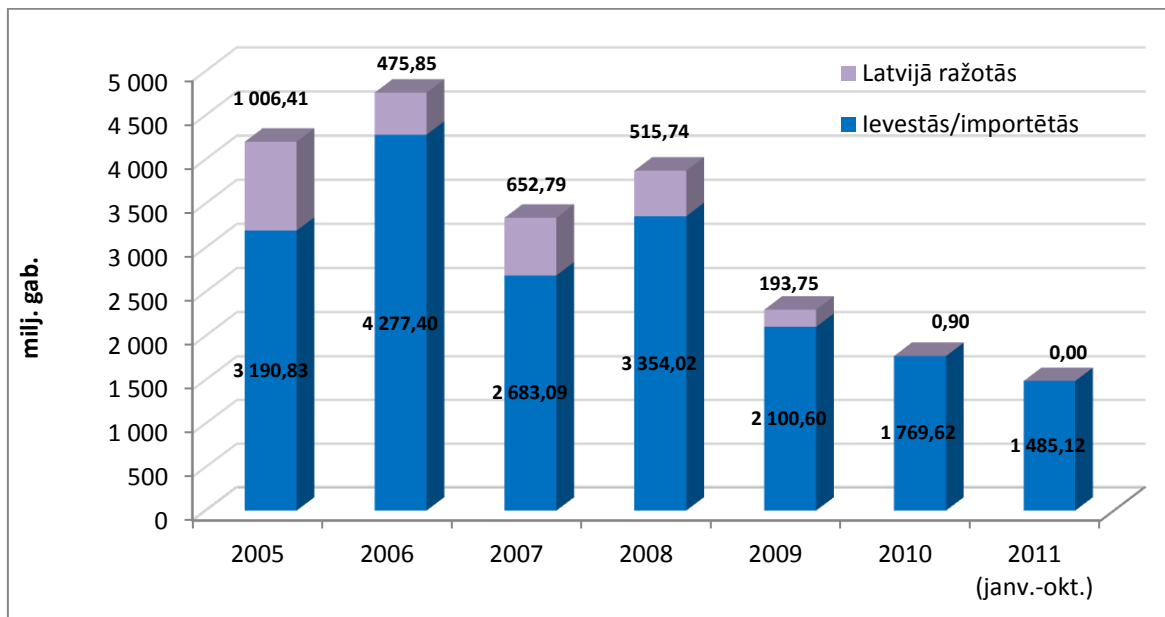
Kā redzams 6.attēlā, līdz 2008.gadam, akcīzes nodokļa likmju par tabakas izstrādājumiem pakāpeniskā palielināšana, nodrošināja akcīzes nodokļa ieņēmumu par tabakas izstrādājumiem pieaugumu. Akcīzes nodokļa ieņēmumi par tabakas izstrādājumiem savu maksimumu – 143,58 milj. latu – sasniedza 2008.gadā.

2009. gadā bija plānots, ka, palielinot akcīzes nodokļa likmes cigaretēm līdz ES noteikto minimālo akcīzes nodokļa likmju līmenim, akcīzes nodokļa ieņēmumi par tabakas izstrādājumiem sasniegs 145 milj. latu. Tomēr kopējās ekonomiskās situācijas pasliktināšanās rezultātā, akcīzes nodokļa ieņēmumi par tabakas izstrādājumiem 2009.gadā bija vien 113,99 milj. latu, t.i., salīdzinot ar 2008.gadu, samazinājās par 20,6%.

Arī 2010.gadā turpinājās akcīzes nodokļa ieņēmumu par tabakas izstrādājumiem, kritums, ko daļēji ietekmēja jaunā prasība par tabakas izstrādājumu iepakojuma vienību papildināšanu ar krāsainiem fotoattēliem vai citām ilustrācijām. Rezultātā 2010.gadā, salīdzinot ar 2009.gadu, akcīzes nodokļa ieņēmumi par tabakas izstrādājumiem samazinājās par 19,3%.

Tā kā 2009.-2010.gadā akcīzes nodokļa ieņēmumu par tabakas izstrādājumiem struktūrā aptuveni 98% sastāda ieņēmumi par cigaretēm, var apgalvot, ka minēto straujo akcīzes nodokļa ieņēmumu samazinājumu izraisīja legālā tirgū realizēto cigarešu apjomu straujais kritums. 2009.gadā patēriņam Latvijā tika novirzīts par 41% mazāk cigarešu nekā 2008.gadā, bet 2010.gadā par 23% mazāk nekā 2009.gadā (skat. 7.att.). To savukārt izraisīja gan cigarešu cenu kāpums, gan kaimiņvalstīs iepirkto cigarešu apjoma pieaugums pierobežas reģionos, gan nelegālā tirgus paplašināšanās. Visizteiktākais nodokļa ieņēmumu kritums bija vērojams Latvijā ražotajām cigaretēm, jo vienīgais cigarešu ražotājs Latvijā SIA "British

"American Tobacco Latvia" kopš 2009.gada oktobra pārtrauca cigarešu ražošanu vietējam tirgum.

7.att. Patēriņam Latvijā nodotās cigaretes (milj.gab.)

2010.gadā bija novērojams arī netipiski straujš patēriņam nodoto cigarillu apjoma pieaugums. Ņemot vērā augsto akcīzes nodokļa likmi cigaretēm, komersanti 2010.gadā pielāgojās tirgus pieprasījumam pēc lētākas produkcijas. Cigarillas viegli spēj aizstāt cigaretes, jo tā ir prece ar visai līdzīgām īpašībām kā cigaretes. Pie tam:

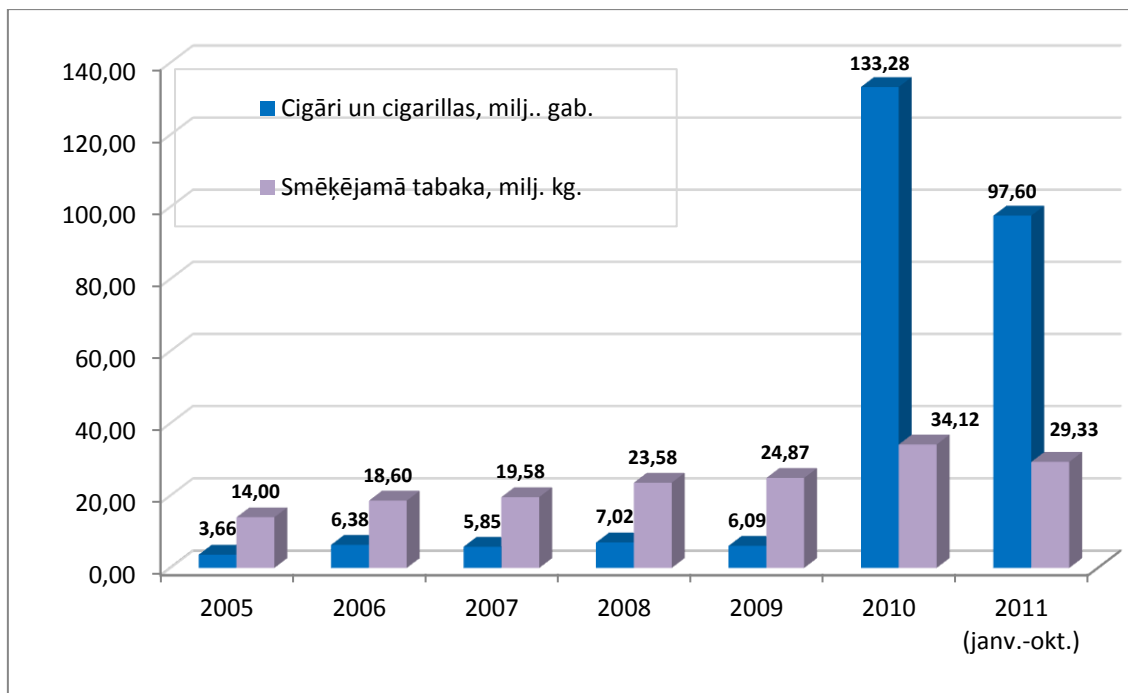
- cigarillām piemērojamā akcīzes nodokļa likme ļauj uzturēt būtiski zemāku preču cenu. Līdz 2010.gada 31.decembrim akcīzes nodokļa likme bija vairāk kā četras reizes zemāka kā cigaretēm: cigarillām likme bija LVL 11 par 1000 cigarillām (no 2011.gada 1.janvāra likme palielināta uz LVL 24 par 1000 cigarillām), kamēr cigaretēm tā bija ne mazāka kā LVL 48 par 1000 cigaretēm;
- cigarillu realizācijas cena netiek norādīta uz akcīzes nodokļa markas, kas ļauj lietot plašāku cenu amplitūdu, attiecīgi palielinot tirgotāju peļņas iespējas.

Parādījās arī jauns cigarillu veids, kuru ražošanas izmaksas bija daudz zemākas nekā citu cigarillu ražošanas izmaksas.

Tā rezultātā cigarillu realizācijas apjoms 2010.gadā bija par 24 reizēm lielāks nekā 2009.gadā (skat. 8.att.), taču salīdzinoši zemo tām piemērojamo nodokļa likmju dēļ uz nodokļu ieņēmumiem tas neatstāja būtisku ietekmi.²³

Arī smēķējamās tabakas apjoms 2010.gadā pārsniedzis 2009.gada līmeni – kopumā patēriņam Latvijā 2010.gadā nodoti 34 124 kg smēķējamās tabakas, kas ir par 37% vairāk kā 2009.gadā.

²³ Tabakas izstrādājumu aprīte, VID, Akcīzes preču pārvaldes statistika un rezultāti, 2010.gads

8.att. Patēriņam Latvijā nodotie pārējie tabakas izstrādājumi

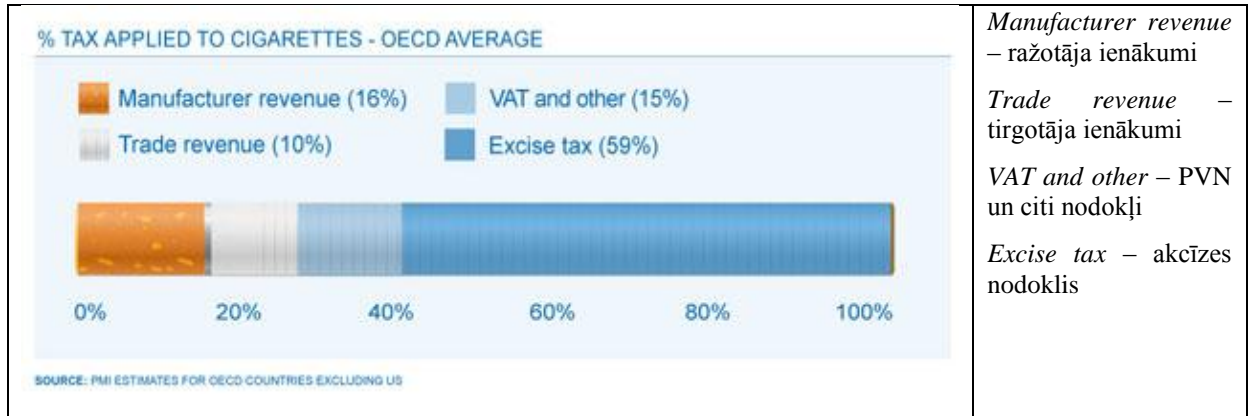
2011.gadā vērojams uzlabojums akcīzes nodokļa par tabakas izstrādājumiem iekasēšanā. 2011.gada desmit mēnešos par tabakas izstrādājumiem iekasēti 87,76 milj. latu, kas ir par 11,06 milj. latu jeb 14% vairāk nekā 2010.gada attiecīgajā periodā.

Tas savukārt izskaidrojams ar legālo tabakas izstrādājumu, it sevišķi cigarešu, patēriņa kāpumu un akcīzes nodokļa likmju palielināšanu cigāriem, cigarillām un smēķējamai tabakai no 2011.gada 1.janvāra, bet no 2011.gada 1.jūlija visiem tabakas izstrādājumu veidiem (skat.3.tab.).

2011.gada deviņos mēnešos patēriņam Latvijā tika nodoti par 12% vairāk cigarešu, par 11% vairāk cigāru un cigarillu un par 25% vairāk smēķējamās tabakas nekā 2010.gada attiecīgajā periodā.

7. Nodokļa ietekme uz cigarešu mazumtirdzniecības cenu un patērētāju pirktspēja

Cigaretēs ir „vissmagāk” ar nodokļiem apliktā patēriņa prece visā pasaulē. Nodokļi, ar kuriem apliek cigaretes, bieži vien pārsniedz pusi no mazumtirdzniecības cenas, dodot valstij katru gadu lielus budžeta ieņēmumus.

9.att. Nodokļi, ko piemēro cigaretēm – vidēji EASO valstīs²⁴

Saskaņā ar likuma „Par akcīzes nodokli” 29.panta ceturto daļu Latvijā aizliegts realizēt cigaretes par cenu, kas ir augstāka par to maksimālo mazumtirdzniecības cenu.

*Maksimālā mazumtirdzniecības cena ir cigarešu cena (ieskaitot visus nodokļus), kuru norāda uz akcīzes nodokļa markas un kuru konkrētām cigaretēm nosaka akcīzes nodokļa marku saņēmēji, pasūtot akcīzes nodokļa markas šīm cigaretēm. Informāciju par maksimālo mazumtirdzniecības cenu, kā arī cigarešu daudzumu vienā cigarešu paciņā norāda uz akcīzes nodokļa markas.*²⁵

Tas nozīmē, ka neviens nedrīkst pārdot cigaretes par lielāku cenu, par kuru samaksāts akcīzes nodoklis un kas norādīta uz akcīzes nodokļa markas, jo pretējā gadījumā mainās arī nodokļa aprēķins (kā jau minēts iepriekš cigaretēm piemēro kombinēto likmi, kuras viena daļa ir *ad valorem* jeb procentuālais nodoklis no cigarešu mazumtirdzniecības cenas).

Tā kā cigarešu ražotājs vai importētājs (dīleris), pasūtot akcīzes nodokļa markas, nosaka maksimālo mazumtirdzniecības cenu, pēc kuras vadās nodokļu administrācija akcīzes nodokļa noteikšanā, starpnieki (vairumtirgotāji, mazumtirgotāji) vairs nevar brīvi noteikt savu uzcenojumu un palielināt cenu virs fiksētās cenas.

Informācija par maksimālo mazumtirdzniecības cenu tiek norādīta uz akcīzes nodokļa markas gandrīz visās dalībvalstīs, kurās izmanto cigarešu marķēšanu ar akcīzes nodokļa markām (Beļģijā, Nīderlandē, Luksemburgā, Dānijā, Vācijā, Grieķijā). Tas nepieciešams, lai kontrolētu pareizu akcīzes nodokļa nomaksu. Pretējā gadījumā nodokļa maksātājs var censties apiet nodokļa samaksu, deklarējot un samaksājot nodokli par cigaretēm pēc vienas cenas, bet faktiski pārdot tās par citu cenu.²⁶

²⁴ *Tobacco regulations, Tobacco taxation*, Philip Morris International, 2010

²⁵ LR likums „Par akcīzes nodokli”, „Ziņotājs” Nr.23, 2003.gada 14.novembris (likums pieņemts 2003.gada 30.oktobrī, stājas spēkā 2004.gada 1.maijā, ar grozījumiem)

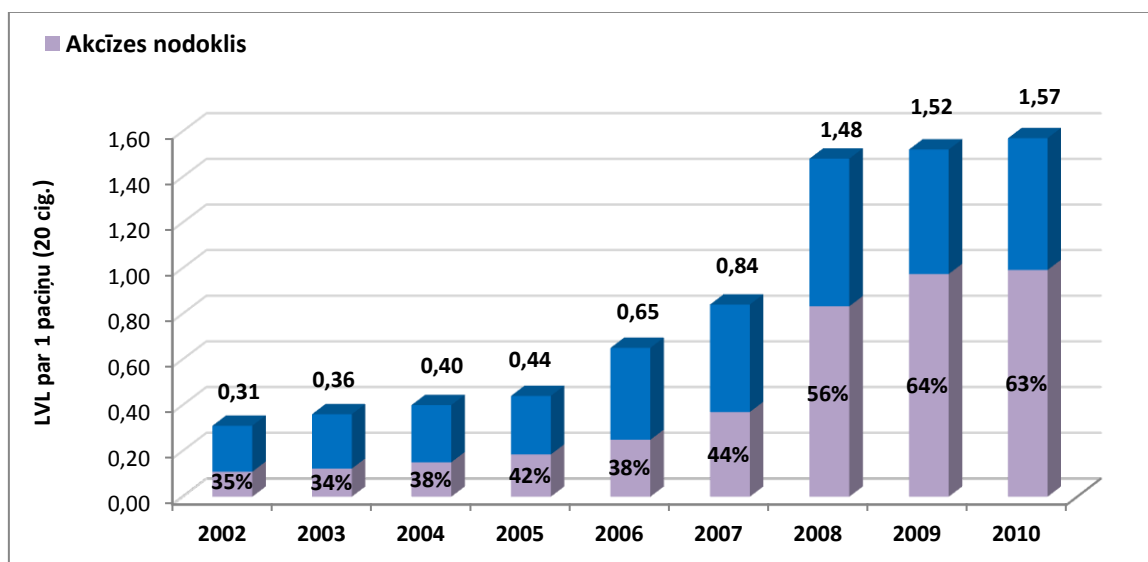
²⁶ Ministru Kabineta 2002.gada 8.augusta rīkojums Nr.425, *Koncepcija par akcīzes nodokļa cigaretēm saskaņošanu ar Eiropas Savienības prasībām*, (zaudējis spēku ar 2010.gada 14.aprīli)

Izmantojot datus par izsniegtajām akcīzes nodokļa markām ar informāciju par mazumtirdzniecības cenu un cigarešu daudzumu paciņā, VID katru gadu arī nosaka un publicē vispieprasītāko mazumtirdzniecības cenu iepriekšējā kalendāra gadā, bet no 2010.gada 1.janvāra arī apgrozībā laisto cigarešu vidējo svērto mazumtirdzniecības cenu.

Vispieprasītākā mazumtirdzniecības cena ir licencēta importētāja vai noliktavas turētāja visbiežāk noteiktā maksimālā mazumtirdzniecības cena noteiktā laikposmā.

Lai ražotājiem radītu neitrālus konkurences apstākļus, samazinātu tabakas izstrādājumu tirgu sašķeltību, nodrošinātu vienlīdzīgu attieksmi pret visām dalībvalstīm, ES tabakas audzētājiem un tabakas ražotājiem, uzsvērtu veselības aizsardzības mērķus un panāktu atbilstību makroekonomikas mērķiem, tādiem kā zema inflācija, ņemot vērā eiro zonas paplašināšanos un cenu konvergenci, no 2011.gada 1.janvāra ES jēdziens „vispieprasītākā mazumtirdzniecības cena” tika aizstāts ar jēdzienu „vidējā svērtā mazumtirdzniecības cena”. Pie tam vidējā svērtā mazumtirdzniecības cena jāizmanto tikai kā atsauces vērtība, novērtējot īpašā akcīzes nodokļa īpatsvaru kopējā nodokļu slogā.

10.attēlā redzamas cigarešu vispieprasītākās mazumtirdzniecības cenas izmaiņas Latvijā kopš 2002.gada un akcīzes nodokļa ietekme uz šo cenu.

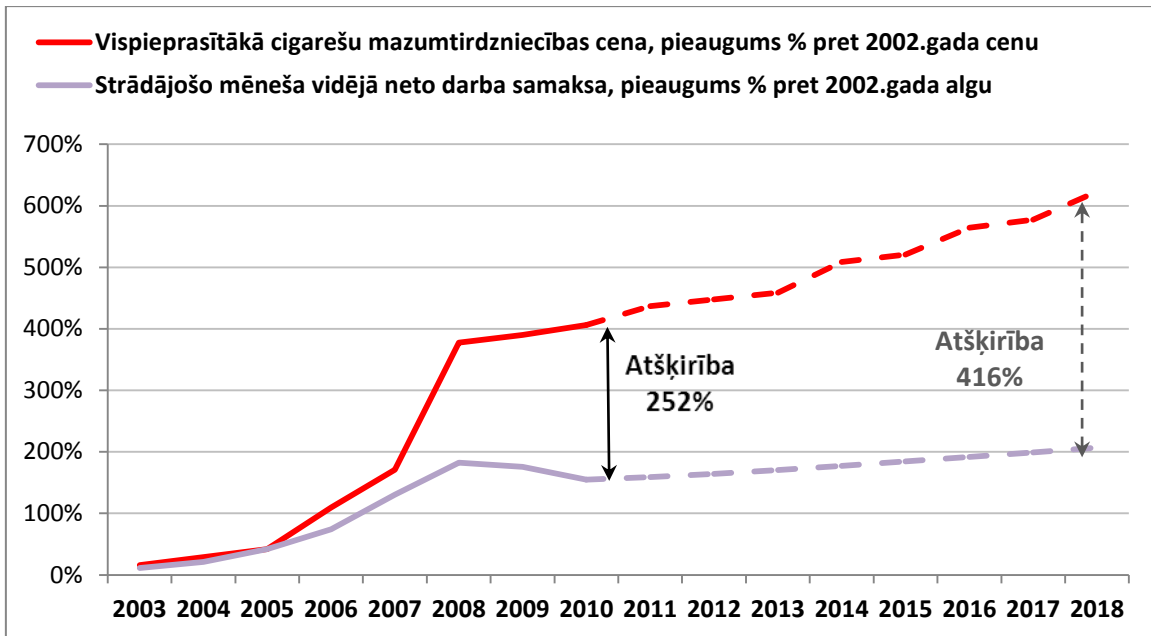

10.att. Cigarešu vispieprasītākās mazumtirdzniecības cenas izmaiņas un akcīzes nodoklis

Kā redzams 10.attēlā, 2009.un 2010.gadā akcīzes nodoklis par cigaretēm sastādīja jau 63-64% no cigarešu vispieprasītākās mazumtirdzniecības cenas, t.i. pārsniedzot ES noteikto minimumu – 57%. Visstraujākais cigarešu mazumtirdzniecības cenu lēciens bija 2008.gadā, kad cigarešu vispieprasītākā mazumtirdzniecības cena pieauga par 76%, salīdzinot ar 2007.gadu.

Jāatzīmē, ka cigarešu gala cenu ietekmē ne tikai akcīzes nodoklis, bet arī citi faktori, piemēram, PVN, izejvielu, ražošanas, transportēšanas un loģistikas izmaksas, kā arī tirgotāju peļņas daļa. Nodokļu paaugstināšana ne vienmēr nozīmē arī attiecīgu ietekmi uz cenu izmaiņām. Cigarešu ražotāji un tirgotāji nodokļa palielināšanu daļēji var kompensēt arī ar savas peļņas daļas samazināšanu.

11.attēlā savukārt var redzēt, kā kopš 2002.gada mainījies cigarešu vispieprasītākā mazumtirdzniecības cena un strādājošo mēneša vidējā neto darba samaksa.

11.att. Cigarešu vispieprasītākās mazumtirdzniecības cenas un strādājošo mēneša vidējās neto darba algas pieaugums 2003.-2018.gadā (ar projekciju no 2011.gada), % pret 2002.gadu

Kā redzams 11.attēlā, 2010.gadā starpība starp vispieprasītākās cigarešu mazumtirdzniecības cenas pieaugumu un strādājošo mēneša vidējās neto darba samaksas pieaugumu kopš 2002.gada jau ir 252%. Ņemot vērā prognozēto strādājošo mēneša darba algas pieaugumu, patēriņa cenu pieaugumu un likumā „Par akcīzes nodokli” noteiktās cigarešu akcīzes nodokļa likmes, projicēts arī kāda varētu izveidoties situācija 2011.-2018.gadā.

Ja salīdzina cigarešu vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas starp ES dalībvalstīm, tad Latvijā cigaretes maksā salīdzinoši lēti. Visdārgākās cigaretes ir Īrijā, kur 2010.gadā cigaretes vidēji maksāja EUR 8,47 par paciņu, daudz neatpaliek arī Lielbritānija, kur cigarešu paciņa vidēji maksāja EUR 6,27. Lai gan uz pārējo ES dalībvalstu fona Latvijā cigaretes ir lētas, tomēr nebūtu arī korekti Rietumeiropas valstu cigarešu cenas salīdzināt ar Latvijā esošajām, jo vērā jāņem kopējā ekonomiskā situācija, kā arī vispārējā dzīves līmeņa un ienākumu atšķirības (2010.gadā vidējā svērtā cigarešu mazumtirdzniecības cena par 1 paciņu (20 gab.) – Latvijā LVL 1,57, Lietuvā LVL 1,52 un Igaunijā LVL 1,55).

5.tabulā redzamas ES dalībvalstu cigarešu vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas, no tās akcīzes nodokļa daļa, vidējā mēneša neto darba alga un cik procentuāli no darba algas sastāda izdevumi par 30 paciņām cigarešu, no tās akcīzes nodokļa daļa.

Vidējā mēneša neto darba alga, cigarešu vidējās svērtās mazumtirdzniecības cenas, un tās akcīzes nodoklis un šo radītāju procentuālā attiecība ES dalībvalstīs 2010.gadā²⁷

Nr.p. k.	Valsts	Vidējā mēneša neto darba alga, EUR	Cigarešu vidējā svērtā mazumtirdzniecības cena, EUR par 20 gab. (1 paciņu)	Akcīzes nodokļa daļa, EUR par 20 gab. (1 paciņu)	Izdevumi par 30 paciņām cigarešu, % no vidējās mēneša neto darba algas	Akcīzes nodokļa slogs par 30 paciņām cigarešu, % no vidējās mēneša neto darba algas
1.	Luksemburga	2 978,18	3,60	2,06	3,6%	2,1%
2.	Dānija	2 585,15	4,61	2,81	5,4%	3,3%
3.	Īrija	2 579,17	8,47	5,21	9,9%	6,1%
4.	Nīderlande	2 543,82	4,73	2,97	5,6%	3,5%
5.	Lielbritānija	2 518,43	6,27	4,61	7,5%	5,5%
6.	Zviedrija	2 491,09	4,97	2,81	6,0%	3,4%
7.	Somija	2 271,44	4,32	2,60	5,7%	3,4%
8.	Austrija	2 232,40	3,79	2,23	5,1%	3,0%
9.	Vācija	2 115,07	4,60	2,79	6,5%	4,0%
10.	Francija	2 037,45	5,40	3,47	8,0%	5,1%
11.	Beļģija	1 999,11	4,53	2,69	6,8%	4,0%
12.	Kipra	1 656,00	3,27	2,11	5,9%	3,8%
13.	Itālija	1 627,24	4,10	2,39	7,6%	4,4%
14.	Spānija	1 596,14	3,33	2,15	6,3%	4,0%
15.	Grieķija	1 185,88	3,13	2,04	7,9%	5,1%
16.	Malta	1 205,00	3,76	2,33	9,4%	5,8%
17.	Portugāle	1 127,33	3,45	2,17	9,2%	5,8%
18.	Slovēnija	1 041,19	2,64	1,60	7,6%	4,6%
19.	Čehija	763,07	2,70	1,63	10,6%	6,4%
20.	Igaunija	633,84	2,21	1,49	10,4%	7,1%
21.	Polija	601,47	2,32	1,53	11,6%	7,6%
22.	Slovākija	598,49	2,66	1,72	13,3%	8,6%
23.	Ungārija	512,07	2,21	1,34	13,0%	7,9%
24.	Lietuva	450,07	2,16	1,30	14,4%	8,7%
25.	Latvija	445,57	2,21	1,40	14,9%	9,4%
26.	Rumānija	350,72	2,39	1,50	20,5%	12,8%
27.	Bulgārija	328,00	2,25	1,55	20,6%	14,2%
	Vidēji ES	1 499,01	3,71	2,31	9,4%	5,9%

Kā redzams 5.tabulā, Latvijā akcīzes nodoklis par cigaretēm, salīdzinājumā ar vidējo neto atalgojumu, ir ļoti augsts. Latvijā izdevumi par 30 paciņām cigarešu sastāda 14,9% (akcīzes nodokļa daļa 9,4%) no vidējās mēneša neto darba algas, kamēr vidēji ES dalībvalstīs tie ir 9,4% (akcīzes nodokļa daļa 5,9%).

Lai novērtētu situāciju visās trijās Baltijas valstīs, 6.tabulā salīdzināsim cigarešu mazumtirdzniecības cenas, akcīzes nodokļa summu, PVN un vidējās mēneša neto darba algas izmaiņas 2002.gadā un 2010.gadā.

²⁷ OECD statistikas dati un Eiropas komisijas informācija uz 01.03.2011.

Cigarešu mazumtirdzniecības cenas, akcīzes nodokļa, PVN un vidējās mēneša neto darba algas salīdzinājums starp Baltijas valstīm

Gads	Cigarešu VSMC* par 20 gab. (paciņu)	Akcīzes nodoklis		PVN	Vidējā mēneša neto darba alga	Cik % no vidējās mēneša neto darba algas sastāda izdevumi par 30 cigarešu paciņām
		Summa	% no cenas			
Latvija						
2002	LVL 0,31/ EUR 0,55	LVL 0,11/ EUR 0,15	35,2%	18%	LVL 124/ EUR 220	7,5%
2010	LVL 1,57/ EUR 2,21	LVL 0,99/ EUR 1,40	63,2%	21%	LVL 316/ EUR 446	14,9%
Atšķirība	5,06x	9,10x	1,80x	1,17x	2,55x	1,99x
Lietuva						
2002	LTL 2,39/ EUR 0,65	LTL 0,73/ EUR 0,20	30,6%	18%	LTL 728/ EUR 200	9,8%
2010	LTL 7,46/ EUR 2,16	LTL 4,51/ EUR 1,30	60,4%	21%	LTL 1554/ EUR 450	14,4%
Atšķirība	3,12x	6,16x	1,98x	1,17x	2,13x	1,46x
Igaunija						
2002	EEK 14,50/ EUR 0,93	EEK 6,44/ EUR 0,41	44,4%	18%	EEK 4769/ EUR 305	9,1%
2010	EEK 34,50/ EUR 2,21	EEK 21,88/ EUR 1,40	63,4%	20%	EEK 9915/ EUR 634	10,4%
Atšķirība	2,38x	3,40x	1,43x	1,11x	2,08x	1,14x

* VSMC – vidējā svērtā cigarešu mazumtirdzniecības cena (par 2002.gadu – vispieprasītākā cigarešu mazumtirdzniecības cena).

Kā redzams 6.tabulā, Latvijā kopš 2002.gada ir bijis vislielākais cigarešu mazumtirdzniecības cenu un akcīzes nodokļa pieaugums starp visām trim Baltijas valstīm. Cigarešu vidējā svērtā mazumtirdzniecības cena (2002.gadā – vispieprasītākā cigarešu mazumtirdzniecības cena) Latvijā 2010.gadā, salīdzinot ar 2002.gadu, ir pieaugusi 5 reizes, Lietuvā – 3 reizes, bet Igaunijā – 2 reizes. Lielā mērā to ietekmēja tas, ka 2002.gadā cigarešu mazumtirdzniecības cena Latvijā EUR 0,55 bija daudz zemāka nekā Lietuvā EUR 0,65 un Igaunijā EUR 0,93, bet 2010.gadā visām trijās Baltijas valstīs tā bija jau samērā līdzīga – Latvijā EUR 2,21, Lietuvā EUR 2,16, bet Igaunijā EUR 2,21.

Arī akcīzes nodokļa summa Latvijā 2010.gadā, salīdzinot ar 2002.gadu, ir pieaugusi 9 reizes, Lietuvā – 6 reizes, bet Igaunijā – 3 reizes, ko ietekmēja līdzīgi apstākļi. Ja salīdzina akcīzes nodokļa summu, kas izteikta procentos no cigarešu mazumtirdzniecības cenas, tad šī atšķirība vairs nav tik liela. Ja 2002.gadā akcīzes nodokļa summa, kas izteikta procentos no cigarešu mazumtirdzniecības cenas, Latvijā sastādīja 35%, Lietuvā – 31%, bet Igaunijā – 44%, tad 2010.gadā tā Latvijā sastādīja – 63%, Lietuvā – 60% un Igaunijā – 63%.

Lai gan vidējā mēneša neto darba alga Latvijā kopš 2002.gada ir pieaugusi visstraujāk (Latvijā – gandrīz 3 reizes, bet Lietuvā un Igaunijā – 2 reizes), tomēr 2010.gadā tā starp Baltijas valstīm tā ir viszemākā (Latvijā EUR 446, Lietuvā EUR 450, bet Igaunijā EUR 634). Rezultātā Latvijā strādājošais par savu mēneša neto darba algu 2010.gadā 30 cigarešu paciņas (pieņemot, ka šis strādājošais izsmēķē 1 paciņu dienā) var nopirkt, samaksājot 14,9% no savas darba algas, kas ir 1,99 reizes vairāk kā 2002.gadā, kad 30 cigarešu paciņas viņam izmaksāja vien 7,5% no neto darba algas. Lietuvā strādājošais par savu neto darba algu 2010.gadā

30 cigarešu paciņas var nopirkt, samaksājot 14,4% no savas neto darba algas, kas ir 1,46 reizes vairāk kā 2002.gadā, kad 30 cigarešu paciņas viņam izmaksāja 9,8% no neto darba algas. Igaunijā strādājošais par savu neto darba algu 2010.gadā 30 cigarešu paciņas var nopirkt, samaksājot 10,4% no savas neto darba algas, kamēr 2002.gadā viņam par 30 cigarešu paciņām bija jāmaksā 9,1% no neto darba algas (pieaugums 1,14 reizes).

12.attēlā redzamas lētāko cigarešu cenas Latvijā un kaimiņvalstīs – Lietuvā, Igaunijā, Krievijā un Baltkrievijā.

12.att. Lētāko cigarešu cenas Latvijā un kaimiņvalstīs (EUR par 20 gab.)²⁸

Protams, ka visas šīs cigarešu mazumtirdzniecības cenu un iedzīvotāju pirktspējas atšķirības veicina cigarešu nelegālo tirdzniecību, par ko rakstīts nākamajā nodaļā.

8. Nelegālā tirdzniecība

Šajā nodaļā galvenokārt izmantoti *Philip Morris International*, *British American Tobacco* un *TNS Latvia* pētījumu dati Baltijas valstīs, kā arī jaunākais *KPMG* pētījums par tabakas izstrādājumu kontrabandu ES dalībvalstīs.

Nelegālās jeb kontrabandas cigaretes tiek ievestas vai pārdotas tirgū, nemaksājot muitas, akcīzes un pievienotās vērtības nodokļus. Nelegālās cigaretes var būt gan legāli ražotas, bet ievestas un pārdotas nemaksājot nodokļus, gan viltotas – ražotas „pagrīdē”. Nelegālā cigarešu tirdzniecība kaitē gan valdībai, gan patērētājiem, un, protams, cigarešu ražotājiem un mazumtirgotājiem.

Neraugoties uz ES, dalībvalstu un nozares dalībnieku sekmīgu darbošanos, pēdējo gadu laikā cigarešu viltošana un kontrabanda ir augusi. Tāpēc Eiropas Komisija ir pastiprinājusi cīņu pret viltotu cigarešu nelikumīgu tirdzniecību. Komisija sadarbojas ar dalībvalstu un trešo valstu tiesībsargājošo iestāžu darbiniekiem, lai izmeklētu cigarešu viltošanu, atklātu viltoto cigarešu ražotnes un pārtrauktu to darbību, reģistrētu un īstenotu

²⁸ Akcīzes nodoklis., Latvijas Darba devēju konfederācija, 2011.gads

viltotu cigarešu konfiskāciju ES, kas dod iespēju noskaidrot izstrādājumu izcelsmes vietu un citu būtisku informāciju.²⁹

2009.gadā nelikumīga cigarešu tirdzniecības īpatsvars strauji pieauga visās trijās Baltijas valstīs: līdz 31% Igaunijā, 32% Lietuvā un 40% Latvijā. 2009.gadā visu triju Baltijas valstu ekonomikas stāvoklis ir būtiski pasliktinājās: patērētāju rīcībā esošais ienākums gada laikā samazinājās vidēji par 14-22%, bet bezdarba līmenis pieauga līdz 13-18%. Vienlaikus ar ekonomiskās situācijas pasliktināšanos valdība 2008.gadā divas reizes palielināja akcīzes likmes cigaretēm Igaunijā, divas reizes Lietuvā un vienreiz Latvijā, un vēlreiz 2009.gadā. Ar šādu nodokļu pieaugumu bija paredzēts palielināt nacionālo budžetu ieņēmumus un sabalansēt tos, kā arī pabeigt pārejas periodu ES Direktīvās noteiktā minimālā akcīzes nodokļa uzlikšanai cigaretēm. Visās valstīs tika palielinātas arī PVN likmes – līdz 20% Igaunijā un 21% Latvijā un Lietuvā. Cilvēki gluži dabiski sāka meklēt lētākus tabakas izstrādājumus, jo lielākā daļa joprojām nevēlējās atmet smēķēšanu, bet *Marlboro* cigarešu paciņas cena pieauga no LVL 1,25 līdz LVL 1,75. Turklāt robežas ar Krieviju, tās Kaļiņingradas apgabalu un Baltkrieviju neizbēgami radīja papildus priekšnosacījumus organizētās noziedzības attīstībai Baltijā. Par populārāko nelegālo cigarešu izplatīšanas kanālu kļuva tirgi, jo tie joprojām ir vāji kontrolēti. Daudzi cilvēki sāka izplatīt kontrabandas cigaretes arī savā starpā, izmantojot draugu un paziņu tīklus – ne tikai pašu lietošanai, bet arī izmantojot to kā papildu ienākumu gūšanas veidu recesijas grūtajos laikos.³⁰

Esošā ekonomiskā situācija un valdības regulējumi izraisīja legālo cigarešu pārdošanas samazinājumu Baltijas valstīs par 20% - 38%. Nelegālo cigarešu nostiprināšana tirgos kļuva par iemeslu būtiskām izmaiņām cigarešu ražošanas nozares iekšpusē. Sadalījums starp dažādu cigarešu cenu segmentiem mainījās. Visas trīs valstis piedzīvoja premium un vidējo cenu cigarešu tirgus daļu pieaugumu legālajā tirgū, bet tas nemaz nenozīmē patērētāju pieaugušo interesi par dārgām cigaretēm.

Uzņēmumiem bija ātri jāreaģē uz mainīgo situāciju Baltijas valstīs. Ekonomiskā uzplaukuma laikā ražotāji izlaida tirgū daudz premium cigarešu zīmolu, strādāja pie filtru uzlabošanas un citām jaunām tehnoloģijām. Kad Baltijas valstu ekonomikas skāra kredītesānāšanas krīze, uzņēmumi, kuru produktu klāsts neietvēra ekonomiskos zīmolus, cieta visvairāk – piemēram, *British American Tobacco* zaudēja 4% no savas tirgus daļas Lietuvā un 3% Latvijā. *British American Tobacco* pat slēdza savu ražotni, kas ražoja cigaretes vietējam tirgum Latvijā. Ražotāji nav eksperimentējuši daudz ar jaunu zīmolu ražošanas sākšanu, jo tas šķiet nedroši, un galvenokārt paplašināja pašreizējo populāro zīmolu produktu klāstu. Piemēram, *Japan Tobacco International* piedāvāja tirgū superslim cigaretes ar *Winston* zīmolu, *Phillip Morris* paplašināja savu *Marlboro* produktu līniju ar *Touch Gold*, *Flavor Plus* un *Frost*, kā arī iepazīstināja ar novatoriskām lētākām cigarillām ar *Partner* zīmolu, ko pārdod kopā ar citām cigaretēm tirdzniecības vietās lielveikalos. Kopumā recesijas laikā ieguvēji kļuva uzņēmumi, kas bija elastīgi, ātri reaģēja uz izmaiņām pieprasījumā un piedāvāja zemākas cenas cigaretes.³¹

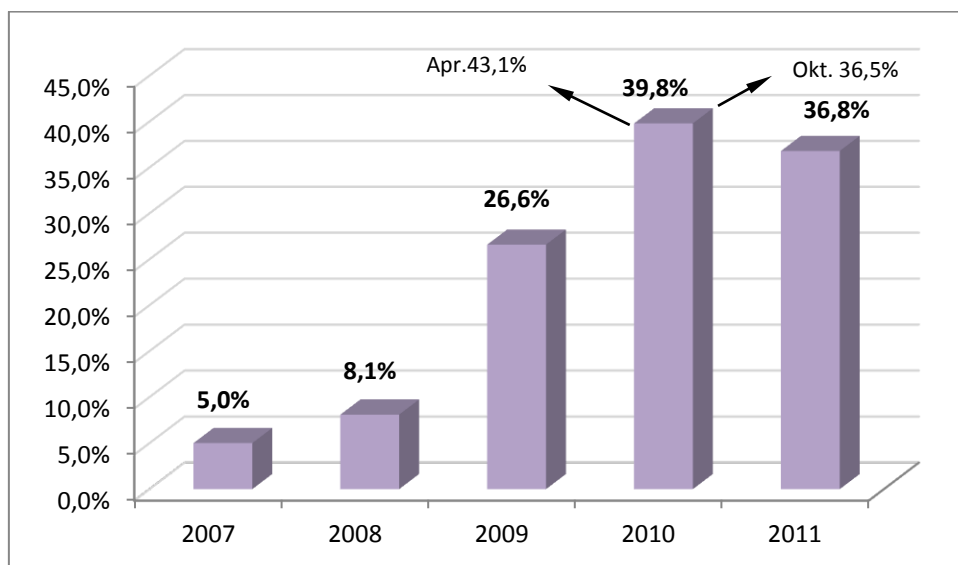
Philip Morris International katru gadu veic pētījumu „Empty pack survey”, kur apsekojot atkritumu saturu, tiek secināts, cik liels ir nelegālās tirdzniecības īpatsvars.

²⁹ Eiropas Komisija un "British American Tobacco" paraksta nolīgumu par cīņu pret nelikumīgu tabakas tirdzniecību., Eiropas Komisijas paziņojums preseī, 2010.gada 15.jūlijs

³⁰ Tabakas tirgū 30-40% ir nelegāla produkcija., „Euromonitor International" paziņojums, ziņu portāls „Financenet”, 2010.gada 26.jūlijs

³¹ Tabakas tirgū 30-40% ir nelegāla produkcija., „Euromonitor International" paziņojums, ziņu portāls „Financenet”, 2010.gada 26.jūlijs

Kā var redzēt 13.attēlā, pēc *Philip Morris International* aprēķiniem 2010.gadā cigarešu nelegālā tirdzniecība sasniedza jau 39,8% no kopējā patēriņa apjoma.

13.att. Nelegālā tirdzniecība, % no kopējā patēriņa³²

Pēc *British American Tobacco* un *TNS Latvia* datiem, cigarešu nelegālais tirgus 2007.gadā sastādīja 8% no legālā tirgus, 2008.gadā – 15%, 2009.gadā – 24%, bet 2010.gadā sasniedza 38%, kas ir viens no lielākajiem rādītājiem ES un Latvijas valsts budžetam rada 80 milj. latu lielus zaudējumus.

TNS Latvia veiktajā pētījumā noskaidrots, ka 2010.gada decembrī nelegālās tabakas tirgus daļa Latvijā bija 38%. Savukārt Lietuvā nemuitoto cigarešu tirgus daļa bija 47%, Igaunijā – 19%.

Savukārt jaunākajā *KPMG* pētījumā, kas tapis sadarbībā ar *Philip Morris International* un ar kuru 2011.gada 24.maijā iepazīstināts Eiropas Komisijas krāpšanas apkarošanas birojs, kā arī 27 ES dalībvalstu pārstāvji, atspoguļots, ka Latvijā ir viens no augstākajiem cigarešu kontrabandas rādītājiem, kas 2010.gadā bija 37% no legālā tirgus, atpaliekot tikai no Lietuvas ar cigarešu kontrabandas rādītāju 40,7% no legālā tirgus.³³

Nelegālo cigarešu smēķētāju skaits 2010.gadā pieaudzis visos Latvijas reģionos, bet īpaši Daugavpils reģionā, kas ir vistuvāk Krievijas un Baltkrievijas robežai – līdz 60% smēķētāju lieto nemuitotās cigaretes. Rīgas reģionā, salīdzinot ar 2009.gadu, nelegālo cigarešu smēķētāju skaits pieaudzis par 13 procentpunktiem, sasniedzot 35%. Valmierā nelegālo cigarešu smēķētāju skaits ir 32%, Liepājā – 25%.³⁴

Nelegālajā tirgū vispopulārākās cigarešu markas bija *More* (50%) un *Winston* (8%) (skat. 14.att.).

³² *Empty pack survey*, Philip Morris International, 2011.

³³ *Project Star results 2010.*, KPMG LLP (in accordance with specific terms of reference agreed between Philip Morris International Management S.A), August 22, 2011.

³⁴ Sociālo un mediju pētījumu aģentūras "*TNS Latvia*" pētījums par nemuitoto cigarešu tirgu Latvijā pēc Tabakas izstrādājumu ražotāju nacionālās asociācijas pieprasījuma. Pētījums veikts no 2010.gada aprīļa līdz decembrim ar datorizētu tiešo interviju palīdzību respondentu dzīves vietās. Aptaujā piedalījušies 1318 Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem, kas izsmēķē vismaz divas cigaretes dienā. Interviju laikā respondenti tiek aicināti uzrādīt cigarešu paciņu, pēc kuras brīdinājuma uzraksta valodas tiek identificēta cigarešu paciņas izcelsmes valsts.

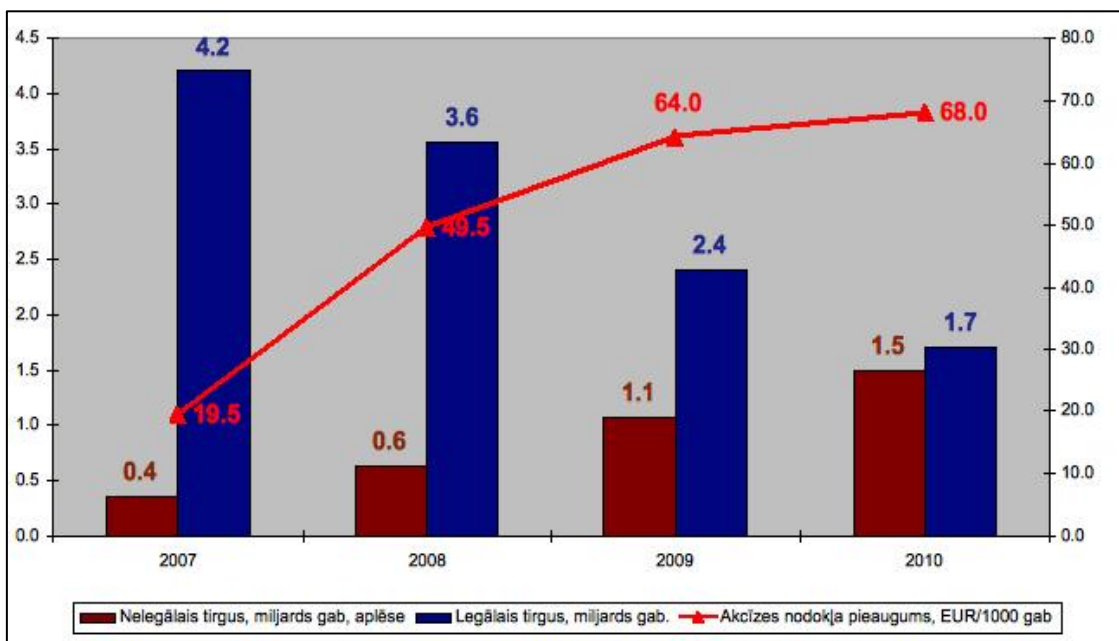

14.att. Populārākās nemuitoto cigarešu markas³⁵

Savukārt kompānija *British American Tobacco* informē, ka populārākā kontrabandas cigarešu markas 2010.gadā bija – *More* (44,2%), kā arī *Премьер* (11,7%) un *Треша* (7,8%). Vairāk nekā trešajai daļai paciņu, ko uzrādījuši smēķētāji, brīdinājuma uzraksti bija krievu valodā, tātad Latvijā par tām nodokļi nav maksāti.³⁶

Ja vēl 2010.gada vasaras vidū vienu no vispopulārāko kontrabandas cigarešu markas „*More*” paciņu varēja nopirkt pat par 70 santīmiem, tad 2010.gada rudenī jau bija jāreķinās vismaz ar 90 santīmiem³⁷ (VID Muitas kriminālpārvaldes rīcībā esošā informācija liecina, ka 2011.gada rudenī šo kontrabandas cigarešu cena jau sasniedz LVL 1,10 par paciņu).

15.attēlā redzama sakarība starp cigarešu legālo tirgu, nelegālo tirgu un akcīzes nodokļa likmēm 2007.-2010.gadā.

15.att. Sakarības starp cigarešu legālo tirgu, nelegālo tirgu un nodokļu likmēm³⁸

³⁵ Pētījums par nemuitoto cigarešu tirgu Latvijā, TNS Latvia (Avots: ACNielsen, Asociācijas dati), 2010.gads

³⁶ Kontrabandas apjoms Latvijā šogad – 37%, BNS ziņas (balstoties uz „British American Tobacco” Baltijas valstīs pētījumu), 2011.gada 5.aprīlis

³⁷ Barkāns E., *Kontrabandas cigaretes sadārdzinās*. Nacionālais ziņu portāls „Kas jauns”, 2010.gada 14.septembris

³⁸ Pētījums par nemuitoto cigarešu tirgu Latvijā, TNS Latvia (Avots: ACNielsen, Asociācijas dati), 2010.gads

Kā redzams 15.attēlā, lai gan akcīzes nodokļa likmes tabakas izstrādājumiem katru gadu ir tikušas palielinātas, kopš 2007.gada legālais tirgus apgrozījums samazinās, bet nelegālā tirgus apgrozījums pieaug.

Katrā valstī nodokļu likmes atšķiras, tomēr dažādu valstu pieredze liecina, ka budžeta ieņēmumu mazināšanās pie nodokļu palielināšanas valdībām ir pirmais signāls, lai apstādinātu nodokļu likmes pieaugumu, izstrādātu un ieviestu agresīvu plānu nelegālā tirgus efektīvai apkarošanai, lai samērīgi paaugstinātas nodokļu likmes nestu papildu ieņēmumus budžetā.

Tā piemēram, mūsu kaimiņvalsts **Lietuvas** piemērs rāda, ka strauja akcīzes nodokļa palielināšana, ko Lietuva piedzīvoja pirms diviem trim gadiem, samazināja legālo cigarešu tirgu par 45%, bet patēriņu neietekmēja. Laika posmā no 2001. līdz 2004.gadam Lietuvā akcīzes nodokļa straujā pieauguma dēļ mainījās situācija tirgū – katra nākamā nodokļa likmju celšana samazināja legālo tirgu un palielināja nelegālo. 2003.gadā un 2004.gadā Lietuva piedzīvoja milzīgu kontrabandas cigarešu pieplūdumu. Turpmākajos divos gados akcīzes nodoklis netika celts, un tas ļāva situācijai stabilizēties.³⁹ Taču 2009.gadā pēc ievērojumiem nodokļu kāpumiem par 70%, 2010.gadā ieņēmumi no akcīzes nodokļa samazinājās par 12%, salīdzinājumā ar 2008.gadu.⁴⁰

Ar līdzīgu situāciju saskārās arī **Ungārijā**. Tur nelegālais tirgus savu virsotni sasniedza brīdī, kad akcīzes nodoklis tika palielināts visstraujāk un "sagrāba" 80% no tirgus kopapjoma. Tā rezultātā 2004.gadā valsts ieņēmumi no tabakas akcīzes ievērojami saruka un iepriekšējo līmeni ieņēmumos izdevās atgūt tikai pēc diviem gadiem.⁴¹

Augstāki nodokļi tabakas izstrādājumiem veicināja strauju cigarešu kontrabandas pieaugumu arī **Bulgārijā**, kur dažos reģionos melnajā tirgū tiek iegādāta pat katra otrā cigarete. Bulgārija 2010.gada sākumā nodokli tabakas izstrādājumiem paaugstināja par 46%, lai akcīzes nodoklis sasniegtu ES līmeni. Taču šī nodokļa pieauguma dēļ strauji palielinājies pieprasījums pēc kontrabandas cigaretēm valstī, kur 2,5 milj. no 6,9 milj. iedzīvotāju ir pastāvīgi smēķētāji. Aptuveni 30% no visām Bulgārijā importētajām cigaretēm ir kontrabanda. Cits ziņojums vēsta, ka kontrabandas cigarešu īpatsvars sasniedzis pat 50% dažos reģionos, kas robežojas ar Grieķiju. Cigarešu paciņas oficiālā cena Bulgārijā veido 4-5 levas (1,43-1,79 latus), bet melnajā tirgū - aptuveni trīs levas (1,07 latus).⁴²

Zviedrijā straujš likmes kāpums 2007. un 2008.gadā noveda pie ieņēmumu samazināšanās un nelegālā tirgus daļas pieauguma. Tādēļ 2009. un 2010.gadā nodoklis tika iesaldēts, kas ļāva atjaunot ieņēmumu apjomu budžetā.

Īrijā neadekvāti straujais nodokļu kāpums par 68% periodā no 2001.-2009.gadam palielināja budžeta ieņēmumus vien par 5%, taču nelegālais tirgus pieauga par 27%.

Slovākijā ļoti strauja likmes kāpināšana 2003.gadā samazināja valsts ieņēmumus un palielināja nelegālo tirgu līdz aptuveni 30%. Agresīva kontrabandas apkarošanas plāna ieviešana apvienojumā ar mērenu nodokļa celšanu ļāva valsts ieņēmumiem atgriezties iepriekšējā līmenī tikai 2008.gadā.⁴³

2010.gadā VID ierosinājis 329 kriminālprocesus, kas ir par 104 kriminālprocesiem vairāk kā 2009.gadā (2009.gadā VID ierosināja 225 kriminālprocesus). Vairāk nekā divas reizes, salīdzinot ar 2008.gadu gadu, palielinājies uzsākto kriminālprocesu skaits par tabakas

³⁹ Barkāns E., *Cigarešu cenas nemazina smēķētāju skaitu*, Žurnāls "Nedēļa", 2007.gada 21.novembris

⁴⁰ *Pētījums par nemuitoto cigarešu tirgu Latvijā*, TNS Latvia (Avots: ACNielsen, Asociācijas dati), 2010.gads

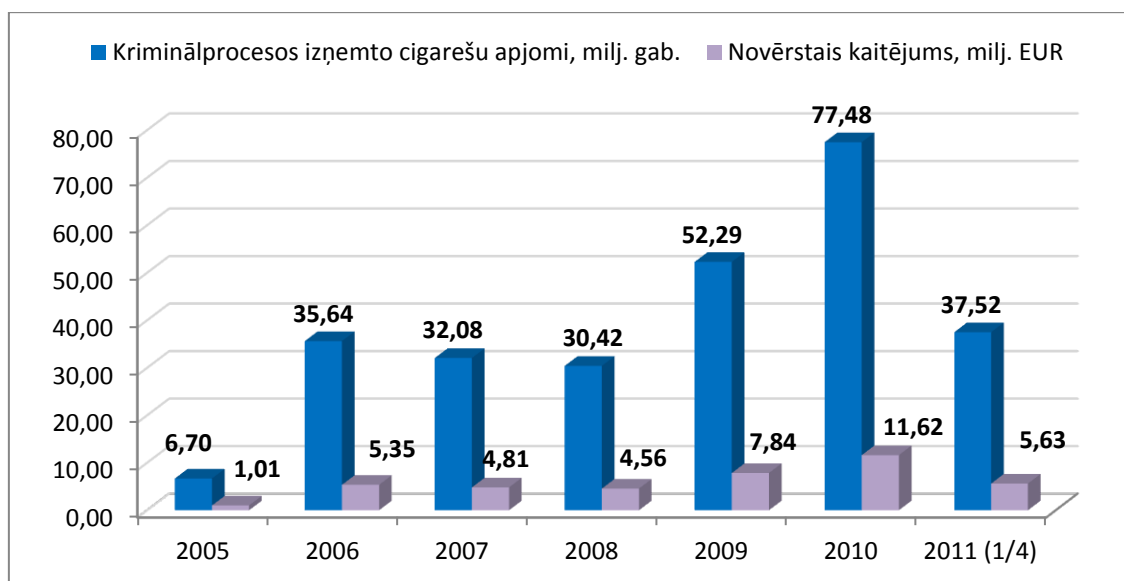
⁴¹ Barkāns E., *Cigarešu cenas nemazina smēķētāju skaitu*, Žurnāls "Nedēļa", 2007.gada 21.novembris

⁴² Ziņu portāls „Financenet”, LETA/AFP, Bulgārijā zeļ cigarešu melnais tirgus, 2011.gada 28.janvāris

⁴³ *Pētījums par nemuitoto cigarešu tirgu Latvijā*, TNS Latvia (Avots: ACNielsen, Asociācijas dati), 2010.gads

izstrādājumu (pamatā cigarešu) kontrabandu, veidojot 75 % no visiem uzsāktajiem kriminālprocesiem par akcīzes preču kontrabandu.

16.attēlā redzams VID kriminālprocesos izņemto cigarešu apjomi un novērtais kaitējums valsts budžetam.

16.att. Kriminālprocesos izņemto cigarešu apjomi un novērtais kaitējums valsts budžetam⁴⁴

Kā redzams 16.attēlā, 2010.gadā VID izņēmis vairāk nekā 77,48 milj. cigarešu, tādējādi novēršot vairāk nekā 11 milj. eiro kaitējumu valsts budžetam. Salīdzinot ar 2009. gadu, skaits ir pieaudzis par 25,19 milj. cigarešu. Pēc VID Muitas pārvaldes un VID Muitas kriminālpārvaldes datiem 2011.gada 9 mēnešos kriminālprocesos izņemto cigarešu skaits jau sasniedza 53,03 milj. cigarešu, kas ir 68% no visā 2010.gadā kriminālprocesos izņemto cigarešu skaita.

Lai cīnītos ar cigarešu kontrabandu, ir veikti grozījumi Krimināllikuma 190.panta "Kontrabanda" pirmajā daļā, pastiprinot atbildību par nelikumīgajām darbībām, tostarp arī tad, ja tās veiktas atkārtoti.⁴⁵

No 2010.gada 8.marta uz valsts robežas ar Krievijas Federāciju un Baltkrievijas Republiku tiek veikti pastiprināti muitas kontroles pasākumi, kas vērsti, lai atklātu un novērstu muitas noteikumu pārkāpumus, kas saistīti ar nelikumīgu akcīzes preču pārvietošanu pāri ES ārējai robežai. Minēto pasākumu ietvaros tiek veikta pastiprināta visu iebrāucošo vieglo automašīnu, mikroautobusu un tajās esošo personu, kā arī gājēju kontrole, tai skaitā, veicot vieglo automašīnu, mikroautobusu un tukšu refrižeratoru skenēšanu. Lai identificētu nelegālajā akcīzes preču tirdzniecībā iesaistītās personas un novērstu noteikumu pārkāpumus, no 2010.gada 12.aprīļa ir ieviests akcīzes preču pārvietošanas pieteikums, kurā Latvijas Republikā iebrāucošās personas norāda ievadamās akcīzes preces (cigarettes, alkohols, degviela automašīnu tvertnēs un pārvietojamās tvertnēs).

7.tabulā redzams, kāds ir atļautais tabakas izstrādājumu daudzums, ko viena persona var ievest no ES dalībvalstīm un citām valstīm.

⁴⁴ *Nodokļu ieņēmumi un kontrabandas apkarošana.*, VID Muitas dienesta aktivitātes kontrabandas apkarošanā, Statistika 2005.2011.(1/4)

⁴⁵ Dārziņa L., *Kas veido veselībai kaitīgās preces – cigarešu – jauno cenu? (II)*, Latvijas Vēstneša ziņu protāls LV.LV, 2009.gada 4.marts

Atļautais cigarešu daudzums, ko viena persona var ievest Latvijā personīgajam patēriņam, nemaksājot akcīzes nodokli

	Cigarešu daudzums, gab./pacīnas (ar 20 gab.)	Cigarillas, gab. (svars ne vairāk kā 3 g.)	Cigāri, gab.	Smēķējamā tabaka, g.
Pārvietošanai ES dalībvalstu ietvaros	800/40	400	200	1 000
Pārvietošanai no ārvalsts, kas nav dalībvalsts (ar 23.10.2009.):				
ja ceļo ar lidmašīnu	200/10	100	50	250
ja ceļo ar autotransportu, dzelzceļa transportu vai ūdens transportu	40/2	20	10	50

2010.gada maijā tika uzsākts tiesībsardzības iestāžu Rīcības plāns, lai aktivizētu cīņu pret cigarešu un alkohola kontrabandu un to nelegālu tirdzniecību Latvijā.

Nelegālai tabakas izstrādājumu tirdzniecībai ir negatīva ietekme, ne tikai uz valsts budžeta ieņēmumiem, bet arī uz iedzīvotāju veselību un noziedzību, jo:

- 1) valsts nevar kontrolēt nelegāli ievesto tabakas izstrādājumu kvalitāti un kaitīgo vielu daudzumu, kas atstāj negatīvu ietekmi uz iedzīvotāju veselību;
- 2) valsts nevar kontrolēt nelegāli ievesto cigarešu tirdzniecības noteikumu ievērošanu, piemēram, to pārdošanu nepilngadīgām personām;
- 3) nelegālā tirdzniecība samazina akcīzes nodokļa, PVN un citu nodokļu ieņēmumus;
- 4) nelegālā tirdzniecība veicina noziedzību.

Arī Eiropas Komisija par prioritāti izvirzījusi apturēt kontrabandas preču, sevišķi cigarešu, plūsmu no tādām kaimiņvalstīm kā Krievija, Ukraina, Moldova un Baltkrievija. Lai palīdzētu pārspēt kontrabandistus, ES rīcības plāns paredz virkni konkrētu operatīvo pasākumu. To skaitā ir, piemēram, jaunākās paaudzes tehniskā aprīkojuma (skeneru, automatizētas pazīšanas rīku un nakts redzamības aprīkojuma) uzstādīšana robežkontroles punktos, lai palīdzētu atklāt kontrabandu. Līdzvērtīgi bargu sankciju un sodu noteikšana visās dalībvalstīs kontrabandistiem atņems stimulu meklēt labāko piedāvājumu "sodu lielveikalā". Kontrabandas apturēšanā palīdzēs arī pakāpeniska akcīzes nodokļa likmju izlīdzināšana tabakas izstrādājumiem ES un kaimiņvalstīs. Tā ir viena no galvenajām stratēģiskajām prioritātēm, ko paredz ES un Krievijas jaunizveidotā sadarbība muitas lietās. Šādas sadarbības iespējas patlaban tiek apspriestas arī ar Ukrainu, Moldovu un Baltkrieviju.⁴⁶

⁴⁶ Šemeta A. , ES nodokļu un muitas savienības, revīzijas un cīņas pret krāpšanu komisārs., *Cigarešu kontrabanda ES laupa 10 miljardus eiro*, „Latvijas Avīze”, 2011.gada 22.oktobris

Secinājumi.

1. Smēķēšanas ierobežošanas pasākumiem un akcīzes nodokļa politikai būtu jāaptver visi produkti, kas satur nikotīnu. Piemēram, pašreiz viens no populārākajiem tabakas izstrādājumu aizstājējproduktiem – elektroniskā cigarete – ar akcīzes nodokli netiek aplikts.
2. Smēķētāju īpatsvars sabiedrībā joprojām saglabājas augsts – gandrīz trešā daļa jeb 36% Latvijas iedzīvotāju atzīst, ka ir ikdienas smēķētāji, kas ir ceturtais augstākais rādītājs ES.
3. Lai gan kopš 1998.gada ir vērojama ikdienas smēķētāju skaita samazināšanās (ikdienā smēķējošo vīriešu skaits samazinājies no 51,3% 1998.gadā uz 45% 2008.gadā, bet ikdienā smēķējošo sieviešu skaits samazinājies no 19,6% 1998.gadā uz 15,5% 2008.gadā), tomēr kā liecina Eiropas Komisijas socioloģisko pētījumu centra „Eurobarometer” dati kopš 2006.gada Latvijā ikdienas smēķētāju skaits nav mainījies.
4. Tas liecina par to, ka smēķēšanas ierobežošanas pasākumiem un akcīzes nodokļa likmju par tabakas izstrādājumiem palielināšanai ir visai neliela ietekme uz ikdienas smēķētāju skaita izmaiņām.
5. Līdz 2009.gada 31.decembrim Latvijai tika dots pārejas periods, lai sasniegtu ES dalībvalstīm noteikto minimālo akcīzes nodokļa likmi cigaretēm – EUR 64 par 1000 cigaretēm. Pārskatot akcīzes nodokļa likmju par cigaretēm palielināšanas grafiku, Latvija to sasniedza jau 2009.gada 1.janvārī un no 2010.gada 1.janvāra papildus noteica, ka akcīzes nodoklis nedrīkst būt mazāks par LVL 48 jeb EUR 68 par 1000 cigaretēm.
6. Saskaņā ar jauno ES direktīvu, kuru pieņēma 2010.gada sākumā, Latvijai 2018.gadā jāasniedz ES noteiktā minimālā akcīzes nodokļa summa EUR 90 par 1000 cigaretēm. Lai izvairītos no strauja cigarešu mazumtirdzniecības cenu pieauguma, Latvija ir izstrādājusi akcīzes nodokļa cigaretēm paaugstināšanas grafiku, kas paredz pakāpeniski palielināt akcīzes nodokli cigaretēm, nosakot, ka: no 2011.gada 1.jūlija nodoklis nevar būt mazāks kā LVL 52 par 1000 cigaretēm, no 2014.gada 1.janvāra mazāks kā – LVL 56 par 1000 cigaretēm, no 2016.gada 1.janvāra mazāks kā – LVL 60 par 1000 cigaretēm un no 2018.gada 1.janvāra mazāks kā – LVL 64 par 1000 cigaretēm. Tomēr jārēķinās, ka, palielinot akcīzes nodokļa likmes cigaretēm, var vēl vairāk pieaugt cigarešu nelegālās tirdzniecības apjoms, kas var prasīt lielākus resursus tās apkarošanai.
7. 2009.gadā, neskatoties uz kārtējo akcīzes nodokļa par tabakas izstrādājumiem likmju paaugstināšanu, strauji samazinoties patēriņam nodoto cigarešu apjomam, akcīzes nodokļa ieņēmumi par tabakas izstrādājumiem, salīdzinot ar 2008.gadu, samazinājās par 20,6%.
8. Akcīzes nodokļa par tabakas izstrādājumiem ieņēmumu samazinājumu izraisīja legālā tirgū realizēto cigarešu apjomu straujais kritums – 2009.gadā patēriņam Latvijā tika novirzīts par 41% mazāk cigarešu nekā 2008.gadā, bet 2010.gadā par 23% mazāk nekā 2009.gadā. To savukārt izraisīja gan cigarešu cenu kāpums, gan kaimiņvalstīs iepirkto cigarešu apjoma pieaugums pierobežas reģionos, gan nelegālā tirgus paplašināšanās.
9. Ekonomiskās krīzes rezultātā ir izveidojusies diezgan liela neatbilstība starp cigarešu mazumtirdzniecības cenu un iedzīvotāju ienākumiem. Ja vēl 2004-2005.gadā cigarešu cena pieauga proporcionāli darba samaksai, tad turpmākos gados šī attiecība ir būtiski pārsniegta. 2010.gadā starpība starp vispieprasītākās cigarešu mazumtirdzniecības

cenas pieaugumu un strādājošo mēneša vidējās neto darba samaksas pieaugumu kopš 2002.gada jau ir 252%.

10. Latvijā akcīzes nodoklis par cigaretēm, salīdzinājumā ar vidējo neto atalgojumu, ir ļoti augsts. Latvijā izdevumi par 30 paciņām cigarešu sastāda 14,9% (akcīzes nodokļa daļa 9,4%) no vidējās mēneša neto darba algas, kamēr vidēji ES dalībvalstīs tie ir 9,4% (akcīzes nodokļa daļa 5,9%).
11. Latvijā kopš 2002.gada ir bijis vislielākais cigarešu mazumtirdzniecības cenu un akcīzes nodokļa pieaugums starp visām trim Baltijas valstīm. Cigarešu vidējā svērtā mazumtirdzniecības cena Latvijā 2010.gadā, salīdzinot ar 2002.gadu, ir pieaugusi 5 reizes, Lietuvā – 3 reizes, bet Igaunijā – 2 reizes, bet akcīzes nodokļa summa Latvijā 2010.gadā, salīdzinot ar 2002.gadu, ir pieaugusi 9 reizes, Lietuvā – 6 reizes, bet Igaunijā – 3 reizes.
12. Salīdzinot patērētāju pirktspēju starp Baltijas valstīm, jāsecina, ka Latvijā tā ir viszemākā. Ja Latvijā 2010.gadā smēķētājs, kas mēnesī vidēji izsmēķē 30 cigarešu paciņas, no savas neto darba algas samaksāja 14,9%, tad Lietuvā šis rādītājs bija 14,4%, bet Igaunijā 10,4%.
13. Latvijā cigarešu nelegālās tirdzniecības līmenis ir viens no augstākajiem ES. Pēc *TNS Latvia* datiem 2010.gadā cigarešu nelegālā tirgus daļa Latvijā sastādīja 38%, Lietuvā 47%, bet Igaunijā 19%.
14. Akcīzes nodokļa likmju palielināšana tabakas izstrādājumiem ir veicinājusi legālā tirgus apgrozījuma samazināšanos un nelegālā tirgus apgrozījuma ievērojamu pieaugumu.
15. Nelegālā tirgus pieauguma tendences ir vērojamas arī citās ES dalībvalstīs, tāpēc akcīzes nodokļa likmju pieaugums ir uzskatāms par pārmērīgu. Nelegālā tirgus pieaugumam ir vairāki negatīvi efekti – tas ietekmē valsts ekonomisko stabilitāti, rada nevienlīdzīgas konkurences apstākļus, samazina valsts iespējas ietekmēt smēķētāju uzvedību (piemēram, ar brīdinājumiem uz cigarešu paciņām), izslēdz iespējas kontrolēt cigarešu kvalitāti, samazina nodokļu ieņēmumus un veicina noziedzību.

Priekšlikumi turpmākajai rīcībai.

1. Atbalstīt Veselības ministrijas priekšlikumus par grozījumiem likumā „Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu”, definējot, kas ir elektroniskā cigarete, kā arī nosakot to aprites, lietošanas un reklamēšanas kārtību.⁴⁷ Finanšu ministrijai izvērtēt iespējas veikt grozījumus likumā „Par akcīzes nodokli”, papildinot ar nodokli apliekamo objektu sarakstu ar nikotīnu saturošajiem produktiem un nosakot šiem produktiem akcīzes nodokļa piemērošanas kārtību.
2. Nelegālā cigarešu tirgus daļa joprojām ir ļoti nozīmīga, tāpēc jāturpina aktīvs darbs pie kontrabandas un nelegālās tirdzniecības samazināšanas. Tā kā šī pētījuma mērķis nebija piedāvāt risinājumus nodokļu administrēšanā, šie jautājumi risināmi attiecīgajās darba grupās.
3. Ņemot vērā dalīto atbildību ES tabakas akcīzes politikas veidošanā un īstenošanā, vērst Eiropas Komisijas un ES dalībvalstu kā partneru uzmanību uz politikas neatbilstību praktiskai realitātei un meklēt kopīgus risinājumus. Skatoties analogijas ar rīcību citās politikas jomās, ES varētu dot solidāru ieguldījumu un papildus resursus cīņai ar nelegālo tirdzniecību.
4. Finanšu ministrijai sagatavot un iesniegt Eiropas Komisijai īsu ziņojumu par sekām (nelegālā tirgus pieaugums, patērētāju pirktspējas samazināšanās, cigarešu vienīgās ražotnes slēgšana, kontekstā ar ierobežotu ietekmi uz smēķēšanas izplatību), ko radījusi akcīzes nodokļa likmju celšanas nepieciešamība, atbilstoši ES direktīvas prasībām, Latvijā no 2004.gada līdz 2011.gadam. Jāizskata iespējas attīstīt dialogu arī ar citām ES institūcijām un dalībvalstīm, it īpaši tām kam ir līdzīgi situācija uz ES ārējās robežas.

⁴⁷ Šī likuma ierosinājumi publicēti Veselības ministrijas mājas lapā.